

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
Гуманітарно-педагогічний факультет**

ПОГОДЖЕНО
Декан гуманітарно-педагогічного
факультету
_____ Савицька І.М.
« ____ » _____ 2025 р.

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ
В.о. завідувача кафедри Міжнародних
відносин і суспільних наук
_____ В.о Хвіст В.О.
« ____ » _____ 2025 р.

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на тему

Геополітичний порядок в Центральній Азії

Спеціальність 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»

Освітня програма «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»

Орієнтація освітньої програми освітньо-професійна

Гарант освітньої програми

канд. іст. наук, доцент

_____ Кравченко Н.Б.

Керівник магістерської кваліфікаційної роботи

доктор політ.наук, доцент

_____ Гольцов А.Г.

Виконала

_____ Запорожченко М.І.

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
Гуманітарно-педагогічний факультет**

ЗАТВЕРДЖУЮ
В.о. завідувача кафедри
Міжнародних відносин і суспільних наук
Хвіст В.О.
“ ___ ” _____ 2025 р

ЗАВДАННЯ

до виконання магістерської кваліфікаційної роботи студентці
Запорожченко Марини Ігорівни

Спеціальність **291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»**

Освітня програма **«Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»**

Орієнтація освітньої програми **освітньо-професійна**

Тема магістерської кваліфікаційної роботи: **«Геополітичний порядок в Центральній Азії»**

затверджена наказом ректора НУБіП України від «22» листопада 2024 року № 2086 «С»
Термін подання завершеної роботи на кафедрі «14» листопада 2025 року.

Вихідні дані до магістерської кваліфікаційної роботи:

- 1) наукові дослідження з питань формування геополітичного порядку;
- 2) вітчизняні та зарубіжні літературні джерела з поставленої проблеми дослідження;
- 3) офіційні документи, тексти протоколів зустрічей, спільні заяви, декларації, меморандуми та угоди.

Перелік питань, що підлягають дослідженню:

1. Розкрити основні теоретичні та методологічні підходи до аналізу геополітичного порядку.
2. Дослідити специфіку геополітичних та гео економічних процесів у Центральній Азії.
3. Проаналізувати характер міждержавної взаємодії в регіоні.
4. Визначити вплив зовнішніх акторів на регіональний порядок.
5. Оцінити роль Центральної Азії у глобальних транспортних і енергетичних зв'язках.
6. Окреслити перспективи регіональної інтеграції та основні проблеми стабілізації порядку в регіоні.

Дата видачі завдання

29.11.2024 р.

Керівник магістерської роботи

_____ Гольцов А.Г.

Завдання прийняла до виконання

_____ Запорожченко М.І.

РЕФЕРАТ
магістерської роботи
студентки магістратури гуманітарно-педагогічного факультету
спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії»,
освітньо-професійної програми «Міжнародні відносини, суспільні
комунікації та регіональні студії»
Національного університету біоресурсів і природокористування України
Запорожченко Марини Ігорівни
на тему: «Геополітичний порядок в Центральній Азії»

Магістерська кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Основний текст роботи викладено на 89 сторінках, дослідження містить 85 використаних джерел та три додатки.

Робота присвячена комплексному аналізу формування, трансформації та перспективам розвитку геополітичного порядку в Центральній Азії. У дослідженні розкрито теоретико-методологічні підходи до вивчення регіонального порядку, охарактеризовано вплив внутрішніх і зовнішніх акторів на політичну динаміку регіону, проаналізовано роль Центральної Азії у глобальних транспортно – енергетичних мережах та визначено ключові виклики безпеці.

Актуальність теми зумовлена зростанням геостратегічного значення Центральної Азії, яка виступає важливим вузлом перетину інтересів провідних акторів на міжнародній арені – Китаю, Росії, США, Туреччини та Європейського Союзу. Нестабільність глобального міжнародного порядку, перехід до багатополлярності, інтенсифікація боротьби за транзитні маршрути й енергоресурси, а також зміна характеру сучасних безпекових загроз вимагають системного аналізу процесів, що впливають на регіональний баланс сил. Додаткової значущості тема набуває в контексті переорієнтації зовнішньої політики України, яка поглиблює співпрацю з країнами Центральної Азії на тлі російсько – української війни.

Методологічну основу дослідження становлять системний, структурно-функціональний, географічний, порівняльно-історичний, контент-аналіз, методи

моделювання й сценарного прогнозування, щоб комплексно оцінити регіональні процеси.

Наукова новизна роботи полягає у всебічному аналізі трансформації геополітичного порядку Центральної Азії в умовах зміни глобального балансу сил, а також у визначенні ролі України як потенційного партнера країн регіону. Практичне значення результатів полягає в можливості їхнього використання при формуванні зовнішньополітичних рішень України щодо країн Центральної Азії, у діяльності державних інституцій, аналітичних центрів, міжнародних організацій, а також у навчальному процесі.

Ключові слова: геополітичний порядок, Центральна Азія, міжнародні відносини, регіональна безпека, багатополлярність, зовнішні актори, транспортні коридори, енергетичні ресурси, регіональна інтеграція, стратегічне суперництво, ШОС, ОДКБ, Китай, Росія, США, ЄС, транзитний потенціал.

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	6
ВСТУП.....	8
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕОПОЛІТИЧНОГО ПОРЯДКУ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ.....	14
1.1. Основні теоретичні підходи до вивчення регіонального геополітичного порядку.....	14
1.2. Методологічні основи та методи дослідження геополітичного порядку.....	28
Висновки до розділу 1.....	37
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ГЕОПОЛІТИЧНОГО ПОРЯДКУ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ.....	39
2.1. Геополітичні та гео економічні процеси в Центральній Азії.....	39
2.2. Геополітичні взаємодії між державами регіону.....	47
2.3. Вплив зовнішніх «гравців» на геополітичний порядок в регіоні.....	54
Висновки до розділу 2.....	65
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО ПОРЯДКУ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ.....	67
3.1. Роль Центральної Азії в трансконтинентальних енергетичних і транспортних коридорах.....	67
3.2. Проблеми та перспективи регіональної інтеграції.....	75
3.3. Сучасні геополітичні проблеми та перспективи розвитку Центральної Азії.....	79
Висновки до розділу 3.....	85
ВИСНОВКИ.....	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	92
ДОДАТКИ.....	101

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АСЕАН – Асоціація держав Південно-Східної Азії

АТР – Азійсько-Тихоокеанський регіон

БРІ (BRI) – Ініціатива «Один пояс, один шлях» (Belt and Road Initiative)

ГІС (TITR) – Транскаспійський міжнародний транспортний маршрут (Trans-Caspian International Transport Route)

ІМЕК (IMEC) – Індійсько-Середземноморський економічний коридор (India-Middle East-Europe Economic Corridor)

ІНОГЕЙТ (INOGATE) – Міжнародна енергетична програма ЄС (Interstate Oil and Gas Transport to Europe)

ІНСТС (INSTC) – Міжнародний південний транспортний коридор (International North-South Transport Corridor)

КРЕ (CRE) – Китайсько-європейські вантажні перевезення (China Railway Express)

КТК – Каспійський трубопровідний консорціум

МВФ – Міжнародний валютний фонд

МЕРКОСУР – Спільний ринок Півдня (Mercado Común del Sur)

НАТО – Організація Північноатлантичного договору

ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі

ОДКБ – Організація Договору про колективну безпеку

ОЕСР – Організація економічного співробітництва та розвитку

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ОТД – Організація тюркських держав

РАТС – Регіональна антитерористична структура (в межах ШОС)

СНД – Співдружність Незалежних Держав

СОТ – Світова організація торгівлі

ТАСІС (TACIS) – Технічна допомога Співдружності Незалежних Держав (Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States)

ТАНАП (TANAP) – Трансанатолійський газопровід (Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline)

ТРАСЕКА – Транспортний коридор Європа–Кавказ–Азія (Transport Corridor Europe–Caucasus–Asia)

ЦАС – Центрально-Азійська співпраця (The Organization of Central Asian Cooperation)

ЄАЕС – Євразійський економічний союз

ЄС – Європейський Союз

ШОС – Шанхайська організація співробітництва

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Центральна Азія, до якої входять Казахстан, Узбекистан, Туркменістан, Киргизстан і Таджикистан, посідає важливе місце в сучасній міжнародній політиці завдяки своєму геостратегічному розташуванню, значному енергетичному та мінерально-сировинному потенціалу, а також через роль транзитного коридору між Європою та Азією. Регіон розташований на перетині інтересів провідних геополітичних акторів, таких як Росія, Китай, США, Туреччина, країни Європейського Союзу та інші. З огляду на послаблення традиційних центрів сили, насамперед Російської Федерації, а також на зростання впливу нових гравців, спостерігається посилення конкуренції за вплив у регіоні.

З науково-теоретичного погляду, актуальність теми зумовлена необхідністю осмислення нових підходів до вивчення регіональної безпеки, концепцій багатовекторності, «м'якої сили» та регіоналізму в умовах постбіполярного світу. Центральна Азія стає полігоном для реалізації різних моделей зовнішньої політики та взаємодії між державами, що вимагає аналізу сучасних форм співпраці, конфліктів, транснаціональних викликів і загроз, включаючи релігійний екстремізм, нелегальну міграцію, водні суперечки, кібербезпеку та енергетичну конкуренцію.

З прикладного погляду, аналіз геополітичних процесів у Центральній Азії дозволяє краще розуміти внутрішні політичні процеси в регіоні, рівень стійкості політичних режимів, соціально-економічну динаміку, характер зовнішньої залежності та перспективи регіонального розвитку. У центрі уваги – взаємодія місцевих еліт із зовнішніми гравцями, що прагнуть закріпити свій вплив шляхом економічної, політичної, безпекової або культурної присутності. Особливої уваги заслуговує питання політичної стабільності країн Центральної Азії на тлі зростання загроз з боку релігійного екстремізму.

Актуальність теми зумовлена не лише геополітичними міркуваннями, але й прагненням України зміцнювати відносини з державами Центральної Азії в контексті багатовекторної зовнішньої політики. На тлі російсько-української

війни та переорієнтації України на нові ринки та політичних партнерів, розвиток стратегічного партнерства з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном та Узбекистаном набуває нової ваги. Поглиблення співпраці з цими країнами у сферах торгівлі, транспорту, енергетики, освіти та культури відповідає як національним інтересам України, так і взаємовигідним перспективам для країн регіону.

Таким чином, дослідження геополітичної динаміки в Центральній Азії є надзвичайно актуальним з огляду на трансформацію міжнародного порядку, зміну балансів сили та формування нових регіональних конфігурацій.

Ступінь дослідженості теми. Проблематика геополітичної ситуації в Центральній Азії активно висвітлюється в працях як українських, так і зарубіжних дослідників. Узагальнене поняття «геополітичного порядку» займає значне місце у працях Г. Кіссінджера [16], З. Бжезінського [35], Дж. Ікенберрі [46; 47; 48; 49], Р. Кеогейна [52], К. Уолтца [84], а також С. Грея і Г. Слоуна [43], які розглядали світовий порядок через призму балансу сил, ролі міжнародних інститутів, суперництва провідних держав і регіональних структур безпеки.

У вітчизняному науковому просторі значна увага приділяється аналізу зовнішньополітичного впливу окремих акторів у регіоні. Так, О. Волович [2] досліджує суперництво Туреччини та Росії в контексті протестів у Казахстані, акцентуючи на політичних інструментах впливу. І. Волошенко [3] розглядає геоекономічні та геостратегічні напрями співпраці України з державами Центральної Азії. Л. Чекаленко [31], А. Гольцов [6] та А. Парфіненко [27] аналізують регіон як простір боротьби за вплив між глобальними та регіональними силами. О. Деменко [10] зосереджується на ролі Центральної Азії в глобальній системі міжнародної безпеки, а М. Дорошко та І. Волошенко [15] – на політиці ЄС щодо країн регіону, переважно в гуманітарному та економічному аспектах. Серед зарубіжних авторів варто виділити праці Х. Акбарі [33], Дж. Бредлі й Е. Лемона [34], М. Ларуель і С. Пейроуса [54], Е. МакГлінчі [57], які глибоко аналізують внутрішньополітичну динаміку та зовнішні впливи в регіоні,

приділяючи увагу питанням авторитаризму, ресурсної залежності, а також ролі Китаю, Росії та США в регіональній політиці.

Попри широкий спектр досліджень, у науковій літературі недостатньо вивченими залишаються такі аспекти, як: трансформація геополітичного порядку під впливом нових глобальних викликів (зміна балансу сил, нові формати безпеки); перспективи регіональної інтеграції з урахуванням інтересів місцевих акторів; місце України в геостратегічних розкладах Центральної Азії в контексті війни з Росією та змін євразійської архітектури безпеки. Отже, хоча тема активно розробляється, вона потребує подальшого дослідження, зокрема у площині комплексного аналізу внутрішніх трансформацій регіону та їхнього впливу на глобальні геополітичні процеси.

Мета кваліфікаційної роботи полягає у теоретико-методологічному обґрунтуванні, аналізі формування та виявленні перспектив трансформації геополітичного порядку в Центральній Азії в умовах сучасної міжнародної системи.

Завдання дослідження:

- 1) розкрити основні теоретичні та методологічні підходи до аналізу геополітичного порядку;
- 2) дослідити специфіку геополітичних та гео економічних процесів у Центральній Азії;
- 3) проаналізувати характер міждержавної взаємодії в регіоні;
- 4) визначити вплив зовнішніх акторів на регіональний порядок;
- 5) оцінити роль Центральної Азії у глобальних транспортних і енергетичних зв'язках;
- 6) окреслити перспективи регіональної інтеграції та основні проблеми стабілізації порядку в регіоні.

Об'єкт дослідження – регіональний геополітичний порядок у Центральній Азії.

Предмет дослідження – процеси формування, трансформації та функціонування геополітичного порядку у Центральній Азії.

Методи дослідження у вивченні геополітичного порядку базуються на комплексному, міждисциплінарному підході, що враховує багатовимірність сучасних міжнародних процесів. Системний підхід використовується для аналізу взаємозв'язків між державами в межах регіону як цілісної структури, щоб виявити вплив окремих елементів на загальну стабільність. Структурно-функціональний метод дозволяє дослідити роль міжнародних інституцій і норм у забезпеченні порядку та розподілі політичних функцій. Географічний підхід застосовується для врахування просторових факторів, як-от розташування, ресурси та доступ до комунікацій. Регіональний підхід дає змогу зосередитися на специфіці певного геополітичного простору, враховуючи внутрішні особливості й зовнішні впливи. Застосування загальнонаукових методів (аналіз, синтез, індукція, дедукція, порівняльно-історичний метод) дало змогу структурувати явище геополітичного порядку, виділити його основні компоненти, виявити логіку їхньої взаємодії та прослідкувати еволюцію регіональної архітектури безпеки в історичному контексті. Водночас використання спеціалізованих методів геополітичного аналізу (моделювання, контент-аналізу й сценарного підходу) забезпечило глибоке розуміння просторової структури регіону, характеру зовнішнього втручання, інституційних основ стабільності, а також дозволило окреслити потенційні траєкторії розвитку в умовах зростаючої конкуренції між світовими центрами сили.

Теоретична значущість і прикладна цінність отриманих результатів. Теоретична значущість дослідження полягає в розширенні наукового уявлення про природу та динаміку сучасних геополітичних процесів у Центральній Азії, зокрема в контексті зміни глобального балансу сил і регіональних безпекових викликів. Робота пропонує комплексне бачення взаємодії зовнішніх (глобальних і регіональних гравців) та внутрішніх (політичних, економічних і соціокультурних) чинників, що впливають на формування регіональної стабільності. Одержані результати доповнюють теоретичні підходи до вивчення пострадянських регіонів, розвивають концепції геополітики та безпекових студій, зокрема в частині новітніх форм гібридного впливу, міжрегіональної

конкуренції та трансформації стратегій великих держав. Також у дослідженні здійснено спробу інтегрувати підходи різних шкіл міжнародних відносин для глибшого аналізу геополітичної ситуації в Центральній Азії, що має теоретичне значення для подальших порівняльних досліджень.

З прикладної точки зору, результати дослідження можуть бути використані у процесі формування ефективної зовнішньої політики України щодо держав Центральної Азії, особливо в умовах зростання конкуренції між зовнішніми акторами за вплив у регіоні. Практичні рекомендації, сформульовані в роботі, можуть бути корисними для розробки стратегій міждержавного співробітництва, протидії спільним загрозам безпеці. Крім того, отримані результати можуть стати аналітичною базою для державних інституцій, аналітичних центрів і міжнародних організацій, що працюють у сфері регіонального розвитку. У контексті освітнього процесу, матеріали дослідження можуть бути впроваджені в навчальні курси з міжнародних відносин, геополітики, регіонознавства та безпекознавства, а також використані при підготовці фахівців дипломатичної служби та політичного аналізу.

Інформаційна база дослідження охоплює нормативно-правові акти, статистичні звіти, аналітичні доповіді, наукові публікації, а також матеріали ЗМІ.

Апробація результатів дослідження.

1. Роль ООН в утворенні міжнародної суб'єктності Центральної Азії. Всеукраїнський науково-практичний вебінар студентства та наукової молоді «ООН – 80: здобутки, прорахунки, перспективи» НУБіП України, (м. Київ, 21.10.2025).
2. Глобалізація в економічному контексті. Міжнародна науково-практична конференція «Детермінанти соціально-економічного відновлення держави, регіонів та суб'єктів господарювання» НУВГП, (м. Рівне, 15.11.2024)

Публікації. Основні ідеї магістерського дослідження були оприлюднені на наукових конференціях та опубліковані у збірниках матеріалів конференцій, наприклад:

1. ЗАПОРОЖЧЕНКО М.І. Глобалізація в економічному контексті. Міжнародна науково-практична конференція «Детермінанти соціально-економічного відновлення держави, регіонів та суб'єктів господарювання», (м. Рівне, 15.11.2024), с. 768 \ \ ISBN 978-966-327-613-7 \ \ URL: https://nung.edu.ua/sites/default/files/2025-02/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%202024_%D0%94%D0%B5%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8_%D0%B2%D0%B8%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2_13_01_25.pdf
2. ЗАПОРОЖЧЕНКО М.І. Еволюція геополітичного порядку в Центральній Азії. Глобальні виклики та перспективи розвитку науки, освіти й технологій у XXI столітті: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Рівне, 17 жовтня 2025 р.). Рівне: ЦФЕНД, 2025. С. 62 \ \ УДК 37:082.2(06) \ \ URL: <https://www.economics.in.ua/2025/10/17.html>
3. ЗАПОРОЖЧЕНКО М.І. Інтеграційні перспективи Центральної Азії в умовах геополітичного суперництва. Наука, технології та мистецтво у світовому контексті: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (14-16 жовтня 2025 р.). – Варшава, Польща, 2025. - С. 26 \ \ ISBN 978-617-8680-15-2 \ \ URL: <https://doi.org/10.64828/conf-68-2025>
4. ЗАПОРОЖЧЕНКО М.І. Центральна Азія як простір перетину геоекономічних інтересів Китаю та Росії. Конференція з російсько-української війни та реакції міжнародної спільноти: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (17 листопада 2024 р.). - Ужгород, Україна 2024, - С. 27 \ \ ISBN 978-9934-26-613-3 \ \ URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-613-3-2>

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (85 позицій), 3 додатків, 3 таблиць. Основний текст кваліфікаційної магістерської роботи займає 89 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕОПОЛІТИЧНОГО ПОРЯДКУ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ

1.1. Основні теоретичні підходи до вивчення регіонального геополітичного порядку

Поняття «геополітичного порядку» посідає центральне місце в теорії міжнародних відносин і є фундаментальним для розуміння структури світової політики. У класичних підходах порядок у міжнародній системі визначається як стабільна конфігурація сил, норм, інститутів та правил, що регулюють поведінку держав і недержавних акторів. Як підкреслював Г. Кіссінджер, стабільний міжнародний порядок можливий лише за умов консенсусу щодо базових принципів співіснування, навіть якщо національні інтереси учасників залишаються відмінними [16, с. 42]. Отже, міжнародний порядок включає не лише баланс потуги, а й легітимні правила взаємодії, загальноприйняті норми та інституційні механізми їх реалізації.

У цьому контексті геополітичний порядок постає як специфічна форма міжнародного порядку, яка фокусується на просторовій організації влади, впливу та безпеки. Це поняття охоплює сукупність структур, норм, інституцій і владних практик, що визначають конфігурацію відносин між державами та іншими політичними акторами в конкретному географічному просторі. У сучасному науковому дискурсі геополітичний порядок трактується не лише як розподіл сил у певному регіоні, а як складна система взаємодії, яка включає ідеологічні засади, інституційну архітектуру, «правила гри» та системи легітимації впливу. Такий підхід базується на поєднанні класичних геополітичних концепцій (Г. Маккіндер, Н. Спайкман) з неореалістичними й неоліберальними моделями міжнародної політики, а також критичними підходами (регіональні студії, постколоніальна теорія, конструктивізм).

Г. Кіссінджер підкреслював, що стабільність міжнародної системи можлива лише за наявності загального консенсусу між основними її учасниками щодо базових принципів співіснування. У цьому сенсі порядок – це не стільки

інституційна конструкція, скільки результат домовленості великих держав про допустимі межі взаємодії [16, с. 51]. Інакше кажучи, Г. Кіссінджер інтерпретував порядок як історично обумовлений баланс сили та легітимності [16].

Термін «порядок» у міжнародних відносинах набуває особливого значення у працях Дж. Ікенберрі, який трактує його як систему, в якій домінуюча держава встановлює правила та інститути, що регулюють взаємодію всіх учасників [48, р. 82]. Дослідник наголошує на ліберальному порядку, збудованому після Другої світової війни, де інституції відіграють стабілізаційну роль і знижують рівень анархії [48, р. 82]. У цьому контексті дослідження геополітичного порядку у Центральній Азії стає особливо важливим, оскільки в регіоні наразі конкурують різні бачення такого порядку – російське, китайське, західне.

У сучасній науковій літературі поняття «порядок» трактується по-різному залежно від теоретичної парадигми [30]. У традиційному реалізмі «порядок» розуміється як результат балансу сил між державами, де стабільність досягається через взаємне стримування [30]. Однак у сучасних підходах це поняття значно розширюється, охоплюючи інституційні, ідеологічні та нормотворчі елементи.

Поняття міжнародного порядку є одним із центральних у сучасній теорії міжнародних відносин, однак тлумачення цього феномену суттєво варіюються залежно від наукової традиції та історичного контексту [8]. В англосаксонській традиції міжнародний порядок часто осмислюється як нормативно-інституційна конструкція, що регулює поведінку держав на глобальній арені.

У цьому контексті Дж. Ікенберрі пропонує розглядати міжнародний порядок як сукупність правил, норм та інституцій, які фіксують і легітимізують розподіл влади у світовій системі. На відміну від ієрархічних моделей, ліберальний порядок, за Дж. Ікенберрі, функціонує на засадах взаємного визнання, передбачуваності дій та інституційної співпраці [46, р. 52]. Такий підхід дозволяє не лише знизити рівень анархії, притаманної міжнародному середовищу, а й створити умови для колективного реагування на глобальні виклики [46]. Таким чином, порядок не просто фіксує статус-кво, а й забезпечує механізми його легітимного перегляду.

У більш геополітичному ключі цю тему розвиває О. Кондратенко, зосереджуючись на зміні структурних парадигм світового устрою [17]. Визначальним трендом сучасності він вважає трансформацію від однополярного світу, що склався після Холодної війни, до нової багатополарності. На відміну від попередніх підходів, Кондратенко інтерпретує порядок як динамічне співвідношення інтересів і форм впливу, в якому глобальні та регіональні актори конкурують і водночас співпрацюють, формуючи ситуативні альянси [17, с. 132-133] (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Трактування поняття «порядок» у міжнародних відносинах

Автор	Трактування поняття «порядок»	Джерело
Дж. Ікенберрі	Система правил, інституцій і норм, що забезпечують стабільність та передбачуваність міжнародної взаємодії	[47]
Г. Кіссінджер	Узгоджена структура принципів, які приймаються основними суб'єктами міжнародних відносин	[16]
К. Флінт, П. Тейлор	Символічний і дискурсивний конструкт геополітичного простору	[41]
О. Кондратенко	Динамічне співвідношення інтересів і впливу в умовах багатополарності	[18]

Таким чином, порівняльний аналіз дозволяє виявити щонайменше дві парадигми розуміння міжнародного порядку: нормативно-інституційну, що тяжіє до ліберальної традиції, та геополітичну, в якій порядок постає як результат стратегічного узгодження інтересів. Обидва підходи не виключають один одного, а швидше відображають різні аспекти одного й того самого феномену.

Не менш важливими є конструктивістський підхід, що акцентує на ролі ідентичності, уявлень і дискурсивних практик у формуванні геополітичного порядку. К. Флінт та П. Тейлор, зокрема, стверджують, що геополітичний простір конструюється не тільки через фізичну присутність держав або військову силу, а й через наративи, які ті продукують [41, р. 32]. Такі підходи дають змогу краще зрозуміти, чому країни Центральної Азії, незважаючи на формальну

інтеграцію у російські чи китайські проєкти, зберігають політичну маневреність і шукають баланс у своїй зовнішній політиці.

Сучасне розуміння геополітичного порядку дедалі більше відходить від класичного трактування геополітики як суто територіального або військово-просторового домінування. Натомість на передній план виходить ідея багатовимірної архітекtonіки світового устрою, що включає економічні, безпекові, інформаційні, інституційні та культурні компоненти. Такий підхід дозволяє осмислювати порядок не як статичну схему домінування, а як динамічну систему взаємозалежностей, у якій владні відносини реалізуються в різних сферах одночасно [43, р. 63].

У межах цієї аналітичної рамки А. Гольцов приділяє увагу геоекономіці [6]. Його аналіз китайського проєкту «Один пояс – один шлях» демонструє, що сучасне впливове лідерство може реалізовуватися не шляхом прямої політичної домінації, а через інфраструктурне зрощення економік, створення логістичних вузлів і формування зон впливу. Це відкриває можливості для формування порядку «без гегемона», у якому влада делегується через залежності, а не нав'язується примусом [6, с. 128-129].

Іншу грань цього процесу розкриває І. Волошенко, фокусуючись на трансформації ролі регіонів, зокрема України та Центральної Азії [3]. На думку автора, відмова від сприйняття цих територій як пасивних полів геостратегічної гри є передумовою для формування нового типу геополітичного порядку, заснованого на визнанні суб'єктності середніх і малих держав.

Таким чином, поряд з глобальними акторами, важливу роль у сучасній геополітичній динаміці починають відігравати ті, хто раніше розглядався лише як об'єкт впливу. У цьому бачимо спробу перегляду ієрархічної моделі на користь більш інклюзивного й багатоголосого світового устрою [3, с. 27].

У свою чергу, О. Кондратенко описує нову парадигму геополітичного порядку як фрагментовану, багатополіусну та регіоналізовану структуру [17]. На відміну від жорстко центрованої однополярності, така модель характеризується мережевою логікою, де ключову роль відіграють не лише держави, а й

недержавні актори, цифрові технології, а також інформаційно-комунікаційні потоки. Порядок у цьому контексті – це радше конфігурація, що постійно змінюється залежно від перетину інтересів, технологій та контекстів, ніж стабільна система з фіксованими правилами [17, с. 133].

Відповідно до геоекономічного підходу Дж. Егню і С. Корбриджа, геополітичний порядок трактується як рутинні правила, інститути та стратегії, на підставі яких міжнародна політична економіка функціонує в різні історичні періоди [32, р. 15]. Цей підхід акцентує увагу на тому, що геополітика нерозривно пов'язана з економічними структурами влади, розподілом ресурсів і механізмами контролю над глобальними потоками капіталу, товарів та інформації. Геополітичний порядок у такому розумінні – це не лише просторове розташування держав і їхніх взаємовідносин, а й система економічної організації світу, яка підтримує або змінює ієрархії в міжнародній системі [32].

З погляду К. Флінта і П. Тейлора, світовий геополітичний порядок постає як відносно стабільна модель міжнародних відносин, у якій домінує порядок денний, сформований найбільш впливовими державами [41]. У цьому контексті великі держави визначають основні напрями глобальної політики, встановлюють правила взаємодії та формують ключові дискурси, які впливають на сприйняття інших країн, подій і процесів [41, р. 310].

Отже, дослідження геополітичного порядку як категорії вимагає комплексного підходу, що поєднує класичні та сучасні теорії, а також урахування регіональної специфіки. Такий підхід дозволяє краще зрозуміти не лише поточний стан речей у Центральній Азії, але й можливі сценарії її майбутнього розвитку в контексті глобального геополітичного зсуву [11].

Серед сучасних теоретичних підходів у сфері міжнародних відносин неореалізм займає провідне місце. Його найбільш відомим представником є американський науковець К. Уолтц, який запропонував системну теорію міжнародних відносин, засновану на ідеї анархії міжнародної системи та балансу сил як ключового механізму збереження порядку [84].

Згідно з поглядами К. Уолтца, міжнародна система має анархічний характер, тобто відсутність наднаціональної влади, що могла б регулювати поведінку держав [84]. У такому середовищі держави змушені діяти відповідно до логіки самозабезпечення, намагаючись вижити в умовах постійної невизначеності.

Кожна держава, незалежно від своїх внутрішніх характеристик, виступає як раціональний актор, орієнтований на зміцнення своєї безпеки [84, р. 45]. Відтак, порядок у міжнародній системі виникає не завдяки централізованому управлінню, а як результат динамічного балансу сил між основними гравцями.

Неореалізм як теоретична парадигма міжнародних відносин акцентує на структурній природі міжнародної системи, де домінує анархія, а головними акторами залишаються держави, що керуються прагненням до виживання [12]. Однією з його ключових засад є концепція структурного тиску: саме зміни у глобальному балансі сил змушують держави адаптуватися, змінювати зовнішньополітичні пріоритети, формувати нові альянси або переглядати наявні. Наприклад, перехід від біполярності до багатополлярності спричиняє не лише зміну форм співпраці, а й посилює конкуренцію за сфери впливу. Таким чином, неореалізм не лише описує механізми функціонування системи, а й пропонує пояснення як для стабільних періодів, так і для фаз кризи чи ескалації [12].

Українська наукова думка активно долучається до осмислення трансформацій неореалізму в умовах XXI ст. О. Коппель пропонує бачення міжнародних відносин як таких, що поступово виходять за межі Вестфальської системи [19]. На її думку, сучасна система дедалі більше набуває рис світополітичного устрою, де відбувається якісне та кількісне зростання числа акторів, зокрема недержавних.

Цей процес супроводжується ерозією традиційної ролі держави, посиленням ідеологічних ліній розлому та кризою глобального лідерства [19]. Тоді як неореалізм продовжує зберігати пояснювальну силу щодо поведінки держав, він опиняється під тиском нових реалій – зростання ролі мережевих

структур, розмиття кордонів між внутрішньою й зовнішньою політикою, а також трансформації джерел сили [20].

Узагальнюючи, можна стверджувати, що сучасна міжнародна система перебуває в стані глибокої перебудови, яка потребує адаптації класичних теорій. Неореалізм, хоч і зазнає перегляду, залишається однією з найстабільніших аналітичних рамок, здатних пояснювати стратегічні імперативи держав у мінливому, все складнішому світі.

З погляду практичного застосування, концепція неореалізму виявилася особливо релевантною під час аналізу сучасної міжнародної безпеки, включаючи регіональні конфлікти в Центральній Азії, Близькому Сході, а також у контексті російсько-української війни. Науковці наголошують, що дії окремих держав у цих конфліктах можуть бути зрозумілі лише через призму боротьби за стратегічний контроль і підтримання балансу сил у відповідних регіонах [10, с. 49].

Альтернативну до неореалізму аналітичну перспективу в дослідженні міжнародних відносин пропонує неоліберальний інституціоналізм, ключовим представником якого є Р. Кеогейн. На відміну від неореалістичної традиції, що розглядає анархію як джерело конфліктності, неоліберальні інституціоналісти вбачають у ній не стільки перешкоду, скільки виклик, який може бути подоланий шляхом інституціоналізації міжнародної взаємодії [52, р. 42].

Спільною точкою відліку для обох підходів є визнання анархічної природи міжнародної системи, однак розходження полягає у можливостях адаптації до неї. Р. Кеогейн наголошує, що міжнародні інституції – такі як ООН, СОТ, НАТО, ЄС – створюють сприятливе середовище для співпраці шляхом зниження транзакційних витрат, підвищення прозорості процесів, сприяння дотриманню правил та зобов'язань.

Ці структури виконують не лише технічні чи адміністративні функції, а й діють як каталізатори довіри, обмежуючи рівень невизначеності у взаємодії між державами [52]. Така інституціоналізована взаємозалежність дозволяє говорити

про появу стійких моделей поведінки, орієнтованих на взаємовигідну кооперацію, навіть серед акторів із суперечливими інтересами.

Особливої ваги набуває поняття «інституціональної взаємозалежності», що, за Р. Кеогейном, є фундаментом для довготривалих механізмів врегулювання конфліктів. У цьому контексті інституції виконують функцію «посередників довіри», дозволяючи зменшити ймовірність конфронтацій та сприяючи формуванню стабільного міжнародного порядку [52]. Таким чином, неоліберальний інституціоналізм не заперечує силу чи інтерес як рушійні сили зовнішньої політики, однак підкреслює, що саме інституційна рамка здатна каналізувати ці імпульси у формати співпраці.

Попри теоретичну привабливість і позитивний аналітичний потенціал, неоліберальний інституціоналізм зазнає суттєвої критики, особливо у контексті регіонального аналізу [33]. Основні зауваження дослідників концентруються навколо кількох ключових аспектів, що ставлять під сумнів універсальність підходу.

По-перше, у кризових ситуаціях міжнародні інституції часто демонструють недостатню ефективність або пасивність, що особливо помітно в умовах регіональних конфліктів, де відсутність консенсусу між провідними державами паралізує ухвалення рішень. Таким чином, інституційні механізми виявляються нездатними забезпечити оперативне реагування в умовах загострення безпекової ситуації.

По-друге, інституції не є повністю нейтральними арбітрами. Домінування великих держав у їх структурі спричиняє використання інституційного ресурсу для просування національних інтересів, що підриває довіру до інституцій серед малих та середніх держав і зменшує їхню ефективність як інструментів глобального або регіонального управління.

По-третє, критику викликає обмежена адаптивність міжнародних організацій до швидкоплинних змін у безпековому середовищі. Бюрократизовані процедури та консервативні механізми прийняття рішень гальмують реакцію на нові виклики, зокрема ті, що виникають у нестабільних регіонах.

По-четверте, інституції нерідко виявляють відрив від локальних реалій. Ігнорування культурно-історичних, соціальних та політичних особливостей окремих регіонів призводить до поверхневого або формального врегулювання конфліктів, без глибокого розуміння внутрішніх причин [31; 47; 54].

У цьому контексті слушною є позиція О. Деменка, який зазначає, що вплив міжнародних інституцій на регіональну безпеку, зокрема в Центральній Азії, часто має декларативний характер і не супроводжується реальними механізмами впливу, що вказує на потребу переосмислення ролі інституцій у регіональному вимірі та перегляду їхньої функціональної спроможності в умовах сучасної багатополярності [10, с. 49].

На відміну від традиційних реалістичних концепцій, які розглядають міжнародний порядок як об'єктивну структуру, засновану на матеріальній силі та інтересах, конструктивізм пропонує іншу парадигму аналізу. Він виходить із припущення, що порядок є соціально сконструйованим явищем – продуктом взаємодії ідей, уявлень, мови, символів та ідентичностей, які визначають, як держави та інші суб'єкти міжнародних відносин сприймають себе і своє оточення [44].

Основоположним положенням конструктивізму є твердження, що міжнародні структури не існують у відриві від соціального контексту та значень, які їм надають актори. У цьому світогляді геополітичний порядок не зводиться до розподілу сил або економічних ресурсів, а постає як продукт дискурсивних практик, історичних наративів, ціннісних орієнтирів і символічних конструкцій. У такий спосіб геополітика перестає бути лише «картою інтересів» і перетворюється на «ментальну карту», тобто систему уявлень, що визначає рамки дій міжнародних гравців [12, с. 52].

Значний внесок у розвиток конструктивістського підходу до геополітики зробили К. Флінт і П. Тейлор. У своїх працях вони сформулювали унікальне бачення геополітики як простору символічної боротьби. На їхню думку, геополітичні дискурси не лише відображають реальність, а й активно формують її. Наприклад, позначення певного регіону як «зони нестабільності», «буферної

зони» чи «сфери впливу» є не стільки описовим актом, скільки політичним жестом, що безпосередньо впливає на практики взаємодії щодо цього регіону [41, р. 77].

Особливу увагу К. Флінт і П. Тейлор приділяють феномену «популярної геополітики» (popular geopolitics), яка включає такі носії геополітичних уявлень, як мас-медіа, кіно, карти, аналітичні звіти, політичні заяви та інші елементи публічного простору. Вони наголошують, що ці наративи не лише інформують громадськість, а й легітимізують зовнішню політику, формують образи ворогів та союзників, визначають національні пріоритети безпеки, впливаючи на політичні рішення на найвищому рівні [41, р. 79].

Ключовим елементом конструктивістського підходу є поняття ідентичності, яка, на думку багатьох теоретиків, є основою зовнішньої політики держав. Ідентичність держави (як, наприклад, «центральноазійська мусульманська держава», «російськомовна пострадянська держава» або «сучасна держава-реформатор») визначає її інтереси, вибір партнерів і стратегічні орієнтири. Таким чином, геополітичний порядок у Центральній Азії не може бути зведений лише до співвідношення сил між РФ, КНР і США – його слід розглядати також як результат дискурсивної боротьби між різними баченнями майбутнього регіону, цінностей і моделей розвитку [12, с. 76].

Крім конструктивізму, важливе місце в сучасному науковому дискурсі посідає критичний підхід, що походить із франкфуртської школи та постструктуралізму. Його представники ставлять під сумнів «нейтральність» знань про геополітику, стверджуючи, що будь-яке знання є продуктом влади та ідеології.

Зокрема, в рамках критичної геополітики досліджується, як картографія, мова, політична риторика впливають на уявлення про простір і порядок. У такому підході геополітика розглядається як інструмент гегемонії – як спосіб підтримки існуючого статус-кво або нав'язування нового. У табл. 1.2. наведено приклади реалізації конструктивістських і критичних підходів у геополітиці.

Таблиця 1.2.

**Приклади реалізації конструктивістських і критичних підходів у
геополітиці**

Регіон / Країна	Геополітична ситуація	Конструктивістське тлумачення	Критичне тлумачення
Центральна Азія	Конкуренція РФ, КНР, США; проєкти OBOR, ШОС	Ідентичності нових держав, пошук багатовекторності, конструювання регіональної єдності	Геоекономічні ініціативи як інструменти впливу і контролю (напр. OBOR як стратегія Китаю)
США – Близький Схід	Військова присутність США, боротьба з тероризмом, втручання в Ірак, Афганістан	Побудова наративу «осі зла» та «боротьби за демократію» як легітимація дій	Військові кампанії як продовження імперіалізму під прикриттям демократичних цінностей
Європейський Союз	Європейська інтеграція, розширення на Схід, політика добросусідства	Побудова спільної європейської ідентичності як засобу порядку і солідарності	ЄС як інструмент м'якого контролю над периферійними країнами через нормативний тиск
РФ – пострадянський простір	Ідеї «Русского мира», інтеграція в ЄАЕС, ОДКБ	Дискурси спільної історії, мови, культурної ідентичності для легітимації впливу	Геополітична реконструкція імперського порядку через ідеологічний тиск і безпекові механізми
КНР – Південно-Східна Азія	Проєкт OBOR, суперечності в Південно-Китайському морі	Конструювання образу Китаю як «цивілізаційного центру», мова про «спільну вигоду»	Культурна та економічна експансія через інфраструктурні проєкти як механізм залежності
Україна – Росія	Анексія Криму, війна 2014–2024, дискурсивна боротьба за історію	Ідентичність України як європейської держави, протиставлення «русскому миру»	Риторика РФ – як спроба легітимізувати агресію через історичні/мовні наративи

Джерело: створено автором на основі [5]

Іншою важливою сучасною концепцією, що істотно вплинула на розуміння геополітичного порядку, є теорія ліберального міжнародного порядку, розроблена американським дослідником Дж. Ікенберрі. Його праці стали основою для нового бачення постбіполярного світового устрою, який, на його

думку, є унікальним історичним явищем, що базується не лише на силі, а на інституціях, правилах і взаємній довірі [47, р. 196].

Після завершення Холодної війни Дж. Ікенберрі сформулював ідею, згідно з якою Сполучені Штати Америки, перебуваючи у статусі домінуючої держави, не створили класичну ієрархічну імперію, як це було у попередні історичні епохи, а навпаки – інституціоналізували свій вплив через мережу міжнародних організацій, економічних угод і норм міжнародного права [49]. Таким чином, ліберальний порядок не є просто «порядком переможця», а структурою, в якій інші держави погоджуються брати участь завдяки передбачуваності, прозорості та загальній вигоді.

На думку Дж. Ікенберрі, ліберальний міжнародний порядок складається з трьох базових компонентів:

1. Інституційна вбудованість (embedded liberalism) – створення системи міжнародних організацій (ООН, СОТ, МВФ, НАТО), які не лише обмежують односторонні дії домінуючої держави, а й надають можливості для участі менш потужним акторам.
2. Верховенство права та норм – правова основа міжнародної взаємодії знижує рівень невизначеності та забезпечує сталість відносин, у тому числі й у безпековій сфері.
3. Економічна відкритість та глобальна торгівля – ринкова економіка й вільний рух капіталу стали підґрунтям економічної інтеграції, що також закріплює порядок через взаємну залежність [49, р. 125].

Дослідник підкреслює, що після 1945 року США створили унікальний тип міжнародного порядку, в якому гегемон добровільно обмежує свої дії задля забезпечення стабільності всієї системи. Власне, головна ідея полягала в тому, що гегемонія без гноблення можлива завдяки інституціям, які «зв'язують руки» навіть домінуючим акторам [49].

Водночас Дж. Ікенберрі не ідеалізує ліберальний порядок. Він визнає його вразливість до внутрішніх і зовнішніх викликів – зростання популізму, криза довіри до глобалізації, посилення Китаю як нового центру сили та ревізійні

дії з боку Росії [49]. У цьому контексті він наголошує на необхідності адаптації ліберального порядку – шляхом посилення інклюзивності та реформування механізмів глобального управління [49, р. 127].

Аналізуючи сучасну світову політику, Дж. Ікенберрі умовно поділяє її на три ключові блоки: Захід, Схід і Південь. Захід (США та Європа) відстоює ліберальні цінності – демократію, права людини та міжнародні інституції, прагнучи зберегти провідну роль у глобальному управлінні [49]. Схід (насамперед Китай і Росія) орієнтується на більш авторитарну модель, у центрі якої – принцип державного суверенітету та територіальної цілісності. Південь охоплює країни, що розвиваються, які прагнуть більшої участі у глобальних процесах і вимагають реформ міжнародних інституцій для кращого представлення власних інтересів [49, р. 127].

Особливу увагу Дж. Ікенберрі приділяє боротьбі між Західним і Східним блоками за підтримку країн Півдня. Обидві сторони намагаються запропонувати власні моделі розвитку та співпраці [49]. Водночас автор зазначає, що, попри відмінності, всі три блоки поділяють базові принципи – територіальний суверенітет і право на самовизначення. На його думку, для збереження свого лідерства Захід має адаптуватися до нових глобальних реалій, враховувати інтереси Сходу і Півдня та сприяти формуванню більш інклюзивного і справедливого міжнародного порядку [49, р. 129].

Слід зазначити, що питання формування та підтримання геополітичного порядку в регіональному контексті набуло особливої актуальності в умовах трансформації світової політичної системи. Зміщення глобального балансу сил, виникнення нових центрів впливу та посилення регіональних гравців зумовили появу нових теоретичних підходів до аналізу безпеки та стабільності. Одним із ключових підходів, що домінують у сучасному політичному дискурсі, є концепції багатополарності та регіональної безпеки.

Сучасна теорія багатополарності виходить з того, що світова політична система складається з кількох великих геополітичних центрів (полісів), кожен з яких має власну сферу впливу, цінності та стратегічні інтереси. У такому

середовищі порядок досягається не через домінування однієї держави (як у однополярному світі), а через взаємодію й баланс між цими центрами [9].

Сучасна багатополарність проявляється в посиленні ролі:

1. Китаю – як глобального економічного гравця й конкурента США;
2. Європейського Союзу – як нормативної сили;
3. Росії – як військово-політичного суб'єкта;
4. Індії, Туреччини, Бразилії;
5. Регіональних альянсів – таких як АСЕАН, МЕРКОСУР, ОДКБ тощо.

На думку О. Кондратенка, багатополарність не є синонімом стабільності: навпаки, у таких умовах спостерігається активне «перетягування» регіонів між центрами сили, що провокує гібридні конфлікти, інформаційний вплив і зміни в структурах безпеки [18, с. 48].

На тлі зростання впливу регіональних гравців посилилася увага до концепту регіональної безпеки, який розглядається як підхід до аналізу безпекових процесів у межах конкретного регіону з урахуванням історичних, політичних та культурних особливостей. Основні елементи регіональної безпеки включають:

- регіональні безпекові комплекси – взаємопов'язані держави, які сприймають одна одну як потенційні загрози або союзників;
- інституціоналізація регіональної співпраці – створення механізмів раннього попередження, спільної оборони, кризового реагування;
- місцевий контекст – конфлікти, загрози та виклики, характерні саме для конкретного регіону, часто не вирішуються глобальними інструментами [5].

На думку О. Деменка, сучасні міжнародні інституції демонструють низьку ефективність у сфері регіональної безпеки, зокрема в Центральній Азії, де вони не здатні запобігти гібридному впливу ззовні [10, с. 49].

Отже, сучасні теоретичні підходи до розуміння геополітичного порядку розглядають його як складну систему, де різні актори, від великих держав до регіональних суб'єктів, взаємодіють на основі узгоджених правил, інтересів і норм. Геополітичний порядок не є статичним і завжди зазнає змін залежно від

трансформацій в глобальному середовищі, таких як перехід від однополярності до багатополлярності або змін у технологіях і стратегіях. Різні підходи до вивчення геополітичного порядку, від класичного реалізму до конструктивізму та неореалізму, дозволяють комплексно аналізувати його структуру і динаміку

1.2. Методологічні основи та методи дослідження геополітичного порядку

У сучасних дослідженнях геополітичного порядку особливого значення набуває чітке визначення методологічної бази, що слугує основою для аналізу глобальних і регіональних процесів, пов'язаних з безпекою, владою та просторовим впливом. Геополітика, як складна міждисциплінарна наука, поєднує у собі елементи політології, міжнародних відносин, географії, історії, економіки та соціології. Саме тому вибір методів дослідження відіграє ключову роль у формуванні обґрунтованих висновків.

Правильне застосування методології дає змогу:

- по-перше, структурувати дослідження: побудувати логічну систему аналізу, в якій всі поняття та процеси взаємопов'язані;
- по-друге, досягнути наукової об'єктивності, мінімізувавши вплив суб'єктивних оцінок дослідника;
- по-третє, врахувати багаторівневий характер геополітичних явищ, що розгортаються одночасно на глобальному, регіональному та національному рівнях;
- по-четверте, зіставити теоретичні підходи з емпіричними даними, що дозволяє здійснити критичний аналіз реальних процесів, зокрема змін у світовому порядку, регіональних криз чи трансформацій альянсів [26, с. 36].

Методологічне підґрунтя набуває особливої актуальності в умовах сучасного геополітичного середовища, яке характеризується гібридністю, асиметричними загрозами, інформаційними війнами та новими формами впливу. Вивчення геополітичного порядку вимагає комплексного підходу, що дозволяє

не лише виявити динаміку змін, а й зрозуміти логіку взаємодії держав, транснаціональних акторів і міжнародних інституцій.

Також варто зазначити, що методи геополітичного аналізу повинні бути адаптивними до досліджуваного контексту – глобального чи регіонального. Адже однакові явища, наприклад, військове втручання або економічна залежність, можуть мати різне значення залежно від географічного простору, історичної спадщини та рівня розвитку політичних інституцій. Саме тому методологія є не лише технічним інструментом, а й основою для глибшого розуміння закономірностей геополітичного впливу у сучасному світі.

Особливо це стосується регіону Центральної Азії, де геополітичні процеси відбуваються на перетині глобальних і регіональних впливів. Саме в цьому регіоні поєднуються елементи пострадянського простору, мусульманської культурної ідентичності та економічного зростання, що потребує чутливого та комплексного аналітичного підходу. Адаптивність методів дозволяє врахувати багатовекторність зовнішньої політики країн регіону, їхній пошук балансу між Росією, Китаєм, Заходом і регіональними гравцями [23].

Методологічна основа дослідження ґрунтується на використанні комплексу взаємопов'язаних загальнонаукових і спеціальних методів, що дозволяють забезпечити глибоке й всебічне вивчення геополітичного порядку в Центральній Азії. Завдяки поєднанню різних підходів стало можливим не лише структурувати складне явище регіонального порядку, але й простежити його динаміку, виявити закономірності формування, ключові чинники впливу та потенційні ризики трансформації.

Серед загальнонаукових методів важливе місце займають аналіз і синтез, які використовувалися для розчленування складного феномену геополітичного порядку на окремі складові – таких як держави-актори (Казахстан, Узбекистан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан), зовнішні сили (Російська Федерація, Китайська Народна Республіка, Сполучені Штати Америки, Туреччина, Європейський Союз), міжнародні організації (Шанхайська організація співробітництва, Організація Договору про колективну безпеку, Євразійський

економічний союз), інститути регіонального впливу, стратегічні ініціативи та інфраструктурні проєкти. За допомогою синтезу результати дослідження узагальнювались у вигляді концептуального бачення логіки функціонування регіонального геополітичного порядку в умовах зростаючої міждержавної конкуренції [23].

Індукція і дедукція як логічні методи мислення дозволили, з одного боку, формулювати загальні висновки на основі емпіричного матеріалу — зокрема, аналізу політичної поведінки держав регіону у відповідь на зовнішні виклики, співпраці з міжнародними структурами, енергетичної взаємодії чи прикордонних конфліктів.

З іншого боку, дедукція дала змогу перевірити низку попередньо сформульованих гіпотез – наприклад, про багатовекторність зовнішньої політики пострадянських країн Центральної Азії, про асиметричний характер регіонального порядку чи про здатність малих держав зберігати стратегічну автономію в умовах зростання тиску з боку великих гравців.

Порівняльно-історичний метод сприяв вивченню трансформацій регіональних систем безпеки та зовнішньополітичних стратегій центральноазійських держав від моменту розпаду Радянського Союзу і до сучасного етапу. Його застосування дало змогу зіставити ключові етапи розвитку регіонального порядку, простежити зміну характеру взаємин між державами регіону, а також оцінити вплив глобальних подій (наприклад, вторгнення США в Афганістан у 2001 році, війна в Україні з 2014 року) на внутрішньорегіональні баланси сил [26].

Системний підхід передбачав розгляд Центральної Азії як цілісної регіональної системи, в якій кожен елемент має певну роль і знаходиться у взаємозалежності з іншими. Такий підхід дозволив виявити, яким чином зовнішні зміни, як-от гео економічні ініціативи (наприклад, «Один пояс – один шлях»), регіональні конфлікти, перерозподіл впливу між великими державами – впливають на внутрішньополітичну стабільність, економічну поведінку та зовнішньополітичну орієнтацію країн регіону [1].

Основною методологічною установкою системного підходу є те, що поведінка окремої держави у регіоні пояснюється не лише її внутрішньою логікою, а передусім позицією у структурі взаємозалежностей. Це означає, що стратегія країни формується під впливом як партнерів, так і потенційних супротивників, а зміна будь-якого елемента системи (наприклад, прихід нового політичного режиму чи зміна альянсів) може мати ефект «ланцюгової реакції».

Системний підхід дозволяє:

- досліджувати регіон як геополітичну екосистему, в якій діють постійні потоки політичного, економічного та військового впливу;
- виявляти вузли напруги – просторові точки, де взаємодії є найбільш конфліктними;
- оцінювати стійкість регіону до зовнішніх шоків, зокрема глобальних конфліктів, енергетичних криз, політичного втручання ззовні.

В свою чергу, структурно-функціональний підхід походить з соціологічної теорії, однак знайшов плідне застосування і в аналізі геополітичних процесів. Його суть полягає в тому, що міжнародний порядок розглядається як структура, що складається з інституцій, норм, договорів, коаліцій та правил взаємодії, які виконують певні функції стабілізації. У випадку Центральної Азії системний підхід дає змогу побачити не лише вплив зовнішніх акторів, а й взаємозалежність між внутрішньорегіональними гравцями, які формують унікальну модель балансування інтересів у межах обмеженого геополітичного простору [14, с. 117].

Цей підхід дозволяє аналізувати:

- роль регіональних інституцій (наприклад, ЄС, АСЕАН, ОДКБ, Африканський союз) як механізмів забезпечення колективної безпеки та економічного розвитку;
- вплив функціональної диференціації (тобто поділу ролей) на підтримку порядку — держави виконують різні ролі: арбітра, донора, оборонця, нейтралізатора загроз;

– нестабільність у випадках функціонального вакууму, коли жодна інституція не виконує необхідної функції (наприклад, у випадку невтручання ООН у конфлікти 2010-х років на Близькому Сході).

Загальні наукові підходи – зокрема системний та структурно-функціональний – надають потужну аналітичну основу для вивчення регіонального геополітичного порядку. Вони дозволяють комплексно аналізувати взаємодії між державами, оцінювати ефективність інституцій та виявляти причини нестабільності (табл. 1.3). Поєднання цих підходів сприяє формуванню цілісної картини регіональної безпеки та політичної рівноваги.

Таблиця 1.3

Порівняння системного та структурно-функціонального підходів у дослідженні геополітичного порядку

Критерій	Системний підхід	Структурно-функціональний підхід
Основна ідея	Регіон як взаємопов’язана система впливів	Порядок як результат функціонування інституцій
Аналітична одиниця	Система держав та їхніх взаємозалежностей	Інституції, їхні ролі та функції
Метод дослідження	Виявлення структур впливу, балансів, «вузлів напруги»	Аналіз ролей і ефективності функціональних елементів
Переваги	Дає змогу виявити взаємозалежності й динаміку	Дозволяє оцінити стабільність через функціонування норм
Недоліки	Складно оцінити внутрішню логіку окремих акторів	Може ігнорувати зовнішні впливи на інституції
Застосування	Геополітичний аналіз регіонів як політичних систем	Оцінка ефективності регіональних та міжнародних інституцій

Джерело: створено автором на основі [23; 25]

Спеціальні методи геополітичного аналізу дали змогу глибше зрозуміти механізми функціонування регіонального порядку, логіку поведінки основних акторів та перспективи трансформацій в умовах глобальної турбулентності. Зокрема, геополітичне моделювання було застосовано для побудови

потенційних сценаріїв розвитку регіонального порядку залежно від зміни зовнішньополітичних курсів основних гравців – таких як посилення китайського чи турецького впливу, згортання участі США у регіоні, або ж зростання внутрішньорегіональної взаємодії [1].

Моделювання геополітичного порядку використовувалося для аналізу балансу сил у регіоні, розуміння функціональних ролей ключових акторів, виявлення асиметрії впливів, а також оцінки конфігурацій взаємодії між державами. Такий підхід дав змогу з'ясувати, якою мірою зовнішні сили (Росія, Китай, США) структурно формують регіональний простір, та наскільки внутрішні актори здатні здійснювати контрбалансування або навпаки – потрапляють у залежність.

У системі методологічного аналізу геополітики важливе місце займають географічний та регіональний підходи, які дозволяють виявити просторові закономірності впливу, а також особливості формування порядку в межах окремих географічних чи політико-культурних ареалів. Ці підходи не є самодостатніми теоріями, однак вони виступають як аналітичні інструменти для точнішого розуміння просторової структури влади, загроз і стабільності у сучасному світі [1, с. 63].

Географічний підхід у геополітичному аналізі ґрунтується на припущенні, що географічне положення, природні ресурси, рельєф, клімат та доступ до транспортних шляхів істотно впливають на зовнішньополітичну поведінку держав і динаміку міжнародних відносин. Він спирається на класичну спадщину геополітичної думки, зокрема праці Г. Маккіндера, А. Мегена, К. Гаусгофера, які розглядали просторові фактори як основу формування політичної могутності.

Однак варто наголосити, що географічний підхід не є синонімом географічного детермінізму. Він не заперечує ролі людського вибору, політичних стратегій, ідеологічних факторів та впливу технологій. Сучасний географічний аналіз розглядає простір як один із ключових, але не єдиний чинник, що взаємодіє з економічними, соціальними та культурними елементами у формуванні політичної поведінки держав. Географічний підхід дозволяє:

- аналізувати територіальні інтереси держав, зокрема боротьбу за контроль над стратегічними вузлами (протоками, портами, гірськими проходами тощо);
- оцінювати вразливість окремих регіонів до зовнішнього втручання залежно від їхнього географічного розташування;
- виявляти геополітичне значення «буферних зон», які нерідко перетворюються на простори конфлікту між потужними акторами.

Таким чином, географічний підхід забезпечує просторову рамку для аналізу геополітичної конкуренції, але у поєднанні з іншими підходами дозволяє уникнути спрощених та фаталістичних інтерпретацій. Наприклад, О. Кондратенко у своїх дослідженнях звертає увагу на те, що географія продовжує визначати логіку регіональних зіткнень навіть у добу цифрових технологій, адже контроль над простором усе ще лишається важливим інструментом геополітичного впливу [17].

Регіональний підхід передбачає аналіз геополітичних процесів у межах конкретного регіону, враховуючи його історичні, культурні, релігійні, економічні та безпекові особливості. Такий підхід базується на розумінні того, що регіони не є однорідними, а мають унікальні внутрішні динаміки, які неможливо пояснити виключно через глобальні моделі.

Регіональний підхід зосереджується на:

- особливостях формування регіонального порядку – інституцій, норм, альянсів і протипаг;
- ідентичності й ролі місцевих акторів, які не завжди відповідають глобальним стандартам;
- внутрішньорегіональних конфліктах, які часто ігноруються в межах глобальних парадигм, але є визначальними для безпеки [13, с. 55].

Як зазначає А. Гольцов, регіональний підхід дозволяє краще зрозуміти поведінку «середніх держав» – таких, як Туреччина, Іран чи Польща, – які діють у межах своїх регіональних амбіцій, не претендуючи на глобальну гегемонію, проте суттєво впливаючи на баланс сил у регіоні [7]. У контексті дослідження Центральної Азії регіональний підхід дозволяє виявити внутрішню логіку

взаємодії держав регіону, таких як Казахстан, Узбекистан, Киргизстан, Таджикистан і Туркменістан, які, попри спільне радянське минуле, демонструють різні моделі зовнішньої політики. Це особливо важливо для розуміння того, як саме локальні чинники впливають на прийняття рішень у сфері безпеки, енергетики та участі в міжнародних проєктах.

У процесі вивчення геополітичного порядку доцільно застосовувати комплексний міждисциплінарний підхід, що охоплює як кількісні, так і якісні методи. Геополітика, як науковий напрям, вимагає інтеграції інструментів міжнародних відносин, політології, дискурс-аналізу, соціології та картографії. Застосування кількох методологічних стратегій дозволяє забезпечити повноту аналізу явища, яке включає і матеріальні, і символічні складові [14, с. 118].

Порівняльно-історичний підхід спрямований на виявлення подібностей і відмінностей між моделями геополітичного порядку в різних просторових або ідеологічних контекстах. Застосування методу дозволяє встановити відмінності у стратегічних підходах держав, характері інституційної взаємодії, ідеологічних орієнтирах та структурі зовнішньополітичних пріоритетів. За допомогою зіставлення можливо ідентифікувати ключові риси окремих варіантів порядку – ліберального, авторитарного, гібридного – а також визначити елементи конфлікту або конвергенції між ними [1, с. 60].

Метод глибокого аналізу окремих ситуацій застосовується для дослідження конкретних проявів геополітичного порядку в межах інституційних, економічних або ідеологічних утворень. Поглиблений розгляд практичних прикладів дозволяє простежити логіку ухвалення рішень, стратегічні пріоритети, реакції залучених сторін, механізми адаптації або опору впливу. Кейс-аналіз часто використовується для вивчення міждержавних угод, діяльності наднаціональних організацій, функціонування стратегічних ініціатив. У випадку Центральної Азії кейс-аналіз є дієвим інструментом для дослідження таких практичних прикладів, як реалізація китайського проєкту «Один пояс – один шлях» або діяльність Організації Договору про колективну безпеку, що дозволяє глибше зрозуміти регіональні варіації геополітичного порядку.

Контент-аналіз застосовується для вивчення публікацій у засобах масової інформації, наукових статтях та інших матеріалах, що висвітлюють геополітичні події в Центральній Азії. Цей метод дозволяє виявити домінуючі теми, наративи і фокус уваги міжнародних ЗМІ, що можуть впливати на формування геополітичного порядку в регіоні [1, с. 62].

Важливу роль відіграв картографічний метод (геостратегічне картографування), який дозволив візуалізувати просторове розміщення зон впливу, основних транспортних і енергетичних коридорів (зокрема BRI, ТРАСЕКА), дислокацію військової інфраструктури (російських баз, колишніх американських об'єктів), водні та прикордонні ресурси, а також потенційні точки напруги, що мають значення для стабільності регіонального порядку.

Контент-аналіз офіційних документів – таких як зовнішньополітичні концепції країн Центральної Азії, доктрини національної безпеки, стратегії міжнародних організацій, заяви та комюніке з міжурядових самітів – дозволив здійснити інституційний аналіз регіонального порядку. Це надало змогу не лише виявити декларативні наміри держав, а й оцінити реальну глибину співпраці, ступінь згоди або розбіжностей між учасниками регіональних ініціатив [29, с. 86].

Зрештою, сценарний аналіз був спрямований на ідентифікацію потенційних викликів і ризиків, які можуть вплинути на стабільність геополітичного порядку в регіоні в середньостроковій та довгостроковій перспективі. До таких викликів належать як внутрішньополітичні зміни (зміна режимів, авторитарні транзити влади), так і зовнішні загрози (зростання ісламського радикалізму, посилення кліматичних конфліктів за ресурси, збільшення конкуренції між глобальними гравцями за контроль над критично важливими інфраструктурами). Сценарний підхід дозволив оцінити ймовірність таких подій, а також спрогнозувати їхній вплив на конфігурацію регіонального порядку [29, с. 86].

Отже, методологічні основи дослідження геополітичного порядку мають велике значення для точного аналізу сучасних глобальних і регіональних

процесів, пов'язаних з безпекою, владою та впливом. Системний і структурно-функціональний підходи дають змогу розглядати регіони як цілісні системи взаємопов'язаних акторів, враховуючи як зовнішні, так і внутрішні фактори. У поєднанні з географічним та регіональним підходами ці методи дозволяють детально вивчити динаміку впливів, стабільність і виклики, які стоять перед різними частинами світу, зокрема, у Центральній Азії. Вони створюють аналітичну основу для глибшого розуміння сучасного геополітичного порядку.

Висновки до розділу 1

Погляди щодо розуміння геополітичного порядку варіюються залежно від теоретичних підходів, що включають як класичні концепції балансу сил, так і більш інклюзивні моделі, що враховують економічні, культурні та інформаційні аспекти міжнародних відносин. Зокрема, ліберальні теорії наголошують на важливості інституційної співпраці та взаємного визнання держав, у той час як геополітичні теорії зосереджуються на ролі силових відносин і трансформаціях у світовому балансі. Конструктивістські підходи підкреслюють значення наративів і ідентичності, а геоекономічні концепції фокусуються на стратегічній взаємозалежності і економічних механізмах впливу. Водночас, неореалізм залишається важливою теоретичною основою, акцентуючи увагу на анархії міжнародної системи та структурному тиску, який сприяє змінам у глобальному порядку. Загалом, у сучасному науковому дискурсі геополітичний порядок трактується як багатовимірне явище, що включає ідеологічні наративи, правила взаємодії, інституційну архітектуру, економічну взаємозалежність і питання легітимності. Регіональний геополітичний порядок є конкретним виявом загального порядку на субсистемному рівні й формується під впливом як внутрішньорегіональних, так і глобальних чинників. Його особливістю є більш висока концентрація взаємодій, конкуренція між зовнішніми гравцями за вплив, а також специфіка історико-культурного та геоекономічного контексту.

Геополітика як міждисциплінарна наука потребує комплексного підходу, що поєднує в собі елементи політології, географії, економіки та інших дисциплін. Застосування правильних методів дослідження дає змогу не тільки структурувати дослідження та досягти наукової об'єктивності, а й врахувати багаторівневий характер геополітичних явищ, зокрема на глобальному, регіональному та національному рівнях. Важливим є також застосування адаптивних методів, які відповідають специфіці кожного досліджуваного контексту, що дозволяє глибше аналізувати динаміку змін та взаємодію між державами і транснаціональними акторами. Методологія геополітичного аналізу, зокрема системний та структурно-функціональний підходи, дозволяють комплексно оцінити взаємозалежності між державами, ефективність інституцій і причини нестабільності у регіонах, що сприяє формуванню цілісної картини міжнародної безпеки. Географічний та регіональний підходи, у свою чергу, допомагають виявити просторові закономірності та особливості формування порядку в межах конкретних регіонів, враховуючи їх історичні, культурні та економічні характеристики. Застосування загальнонаукових методів (аналіз, синтез, індукція, дедукція, порівняльно-історичний підхід) дало змогу структурувати явище геополітичного порядку. Водночас використання спеціалізованих методів геополітичного аналізу (моделювання, геостратегічного картографування, контент-аналізу й сценарного підходу) забезпечило глибоке розуміння просторової структури регіону та характеру зовнішнього втручання.

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ ГЕОПОЛІТИЧНОГО ПОРЯДКУ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ

2.1. Геополітичні та гео економічні процеси в Центральній Азії

Центральна Азія, до складу якої входять Казахстан, Узбекистан, Туркменістан, Киргизстан і Таджикистан, завдяки своєму вигідному геополітичному й гео економічному розташуванню та значним природним багатствам, виступає ключовим простором суперництва між такими впливовими гравцями, як Росія, Китай, Захід і Туреччина (Додаток А). У меншій мірі інтерес до регіону проявляють також Іран, Індія та Пакистан. Для глобальних сил цей регіон є привабливим передусім завдяки запасам енергоресурсів і ролі транзитного коридору між континентами [31]. З точки зору геополітики Центральну Азію нерідко розглядають як «буферну зону», враховуючи амбіції сусідніх потуг і обмежені можливості самих центральноазійських країн ефективно протистояти зовнішньому впливу [6, с. 127].

Протягом більшої частини пострадянського періоду Центральна Азія залишалася на периферії світових міжнародних справ. У 1990-х роках пріоритетом Заходу були стабільні відносини з Росією. Центральна Азія здебільшого вважалася «заднім двором» Росії. Наприкінці 1990-х років, коли напруженість між Росією та Заходом поступово впливала на поверхню, аналітики розглядали Центральну Азію як театр ширшого геополітичного протистояння або частину «великої шахівниці», що відображало сприйняття того, що регіону бракує значної міжнародної активності [42].

Однак, кілька подій останніх років змінили міжнародні відносини та становище Центральної Азії у світовій геополітиці. Анексія Криму Росією у 2014 році, а потім повномасштабне вторгнення в Україну у 2022 році, викликали шок на всьому пострадянському просторі. Держави Центральної Азії інтерпретували дії Росії в Україні як ігнорування Москвою міжнародного права та принципу державного суверенітету. Іншими словами, регіону довелося зіткнутися з можливістю того, що Росія може оскаржити кордони після 1991 року. У такому

контексті широке міжнародне засудження агресії Росії, а потім запровадження західних санкцій проти Росії, стали одночасно викликом і можливістю для Центральної Азії. Враховуючи її політичні та економічні зв'язки – і, перш за все, її географію – Центральна Азія не має іншого вибору, окрім як ретельно збалансувати підтримку дружніх відносин з Росією та дотримуватися безпечної дистанції від неї [45].

Зростаюча напруженість між Заходом і Китаєм ще більше ускладнила геополітичний контекст Центральної Азії. Хоча Китай давно визнається зростаючою світовою державою, його присутність у Центральній Азії значно зросла за останні два десятиліття. Сьогодні Китай є ключовим торговельним партнером, активним членом багатосторонніх міждержавних інституцій та одним з найбільших інвесторів та кредиторів регіону. У міру погіршення відносин між США та Китаєм (і менш радикально між ЄС та Китаєм) Центральна Азія опинилася в не такому вже й периферійному становищі, стикаючись як з тиском, так і зі стимулами з обох сторін. Завершуючи трикутник, зростаюча залежність Росії від Китаю через санкції та дипломатичну ізоляцію зробила Москву більш схильною до розширення присутності Пекіна в Центральній Азії. Таким чином, ширші геополітичні події були динамічними, що стало випробуванням для здатності Центральної Азії утверджувати свою міжнародну діяльність [40]. Примітно, що керівництво Казахстану та Узбекистану публічно відмовилося визнати незалежність так званих «ДНР» та «ЛНР». Усвідомлюючи зменшення своєї легітимності в Центральній Азії (і в усьому світі), Росія наполегливо намагається змінити цю тенденцію.

Після короткого періоду відносної стриманості в місяці після вторгнення Росія активізувала свої спроби втягнути держави Центральної Азії, принаймні дискурсивно, у конфронтацію із Заходом [56]. Росія відновила зусилля щодо зміцнення своїх дипломатичних та економічних зв'язків у Центральній Азії, а також подвоїла зусилля щодо двосторонніх відносин, головною подією якого став початок експорту російського газу до Узбекистану в жовтні 2023 року [82].

Загалом, з початку російсько-української війни держави Центральної Азії прагнуть збалансованих відносин з Росією та іншими державами, такими як Китай, країни Заходу і Туреччина. Держави регіону не визнали нещодавно анексовані Росією території України, а деякі з них опублікували офіційні заяви на підтримку територіальної цілісності України на початку війни у 2022 році. Однак ці держави офіційно не критикували В. Путіна та його «Спеціальну військову операцію». Тут є кілька причин: економічна залежність та фактор мігрантів з Центральної Азії, а також членство в очолюваних Росією інституціях [82].

Хоча останнім часом Китай став головним торговельним партнером для більшості з них, Росія залишається на другій сходинці для Казахстану, Узбекистану та Киргизстану. Держави Центральної Азії експортують сільськогосподарську продукцію, метали та мінерали, бавовну та текстильну продукцію. Ще одним важливим фактором, який утримує регіон у залежності від режиму Путіна, є мільйони мігрантів з регіону, зокрема з Узбекистану, Таджикистану та Киргизстану, які працюють у Росії.

Чимало мігрантів з Центральної Азії їздять до РФ на сезонні роботи низького рівня, зокрема в будівельній галузі. У 2021 році грошові перекази, надіслані мігрантами до Росії, становили 35% ВВП Таджикистану та 33% ВВП Киргизстану. Для Узбекистану грошові перекази становили 13% ВВП. Така залежність стримує відкриту критику дій Росії, оскільки економічна стабільність пов'язана з цими грошовими переказами [82].

Окрім економічних факторів, існують також проблеми безпеки та давні зв'язки з Росією. Таджикистан, Казахстан і Киргизстан є членами очолюваного Росією блоку безпеки ОДКБ; Казахстан і Киргизстан є членами Євразійського економічного союзу; а всі держави Центральної Азії є членами СНД. Ці зв'язки та економічні елементи вимагають від держав підтримки збалансованого підходу до захисту відносин на всіх фронтах [82].

На відміну від Росії, присутність Китаю в Центральній Азії виграла від війни в Україні. Пекін зміцнив свій статус стратегічного партнера Москви,

оскільки дві країни поділяли неприязнь до домінування Заходу. Зіткнувшись із санкціями та широким дипломатичним тиском, Росія тепер становила менше перешкод для експансії Китаю в Центральній Азії. Свідченням цього стало відродження залізниці Китай-Киргизстан-Узбекистан, проекту, який залишався замороженим з кінця 1990-х років, не в останню чергу через заперечення Росії [65].

Взаємодія Заходу з Центральною Азією за останні роки помітно змінилася. У 1990-х роках західна участь зосереджувалася на підтримці демократизації та наданні допомоги розвитку. Після подій 11 вересня Центральна Азія перетворилася на стратегічного партнера у війні НАТО з тероризмом в Афганістані. Після короткого «періоду затишшя» після виведення американської авіабази з Киргизстану в 2014 році, взаємодія західних країн з Центральною Азією останнім часом зростає. В останні роки США та ЄС провели серію міністерських зустрічей C5+1, кульмінацією яких став саміт тодішнього президента США Дж. Байдена з п'ятьма центральноазіатськими колегами у вересні 2023 року. На велику полегшення центральноазіатських лідерів, їхні зустрічі з американськими та європейськими колегами тепер здебільшого зосереджені на зв'язку, ланцюгах поставок, кліматі чи критично важливих корисних копалинах, а не на верховенстві права чи свободі ЗМІ.

Окрім вищезгаданих великих держав, лідери Центральної Азії також посилюють дипломатичну взаємодію з низкою інших гравців, включаючи Туреччину, Німеччину, Велику Британію, Францію, Індію та ін. Разом ці події спонукали спостерігачів стверджувати, що Центральна Азія більше не є «шахівницею» [73]. Поширення C5+1 сприяло одночасному процесу розширення регіональної співпраці, створюючи додаткові платформи для зустрічей та переговорів п'яти лідерів – елемент, якого помітно бракувало в минулому [40].

На міжнародній арені Казахстан проводить політику багатовекторності, прагнучи розширити географію зовнішньоекономічних зв'язків. У цьому контексті Китай наразі став головним торговельним партнером країни – за

підсумками 2023 року обсяг товарообігу між державами перевищив 41 млрд доларів США (згідно з китайською статистикою). Разом із тим, Росія продовжує зберігати значний вплив: її державні та приватні компанії утримують вагомі позиції в економічному секторі Казахстану. У сфері безпеки держава бере участь у діяльності Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ), демонструючи готовність до взаємодії в межах регіональних оборонних механізмів. Завдяки своїм ресурсам і стратегічному положенню Казахстан прагне утвердитися як провідний геополітичний гравець у Центральній Азії, а його керівництво наразі є одним з найактивніших ініціаторів регіональної кооперації [57].

Узбекистан має значний природно-ресурсний, економічний, демографічний і військовий потенціал, що дозволяє йому проводити незалежну та активну геополітичну лінію в Центральній Азії. З приходом до влади Ш. Мірзійоева в країні відбуваються масштабні реформи, а зовнішня політика позбулася ознак ізоляціонізму. Завдяки поступовому вирішенню спірних питань із Киргизстаном і Таджикистаном, Узбекистан отримує шанс зміцнити свої позиції як ключового гравця та ініціатора міжнародної взаємодії в регіоні. Водночас Російська Федерація, підтримуючи своїх партнерів по ОДКБ – Киргизстан і Таджикистан, намагається стримувати зростання впливу Узбекистану та зберігати геополітичну рівновагу в Центральній Азії.

Туркменістан вирізняється значними запасами мінерально-сировинних ресурсів, насамперед природного газу. Зовнішньополітичний курс держави, який зберігає риси автаркії, продовжує реалізовуватись і за правління С. Бердимухамедова. Основним напрямом газового експорту для країни є Китай. Водночас, із завершенням будівництва Транскаспійського газопроводу Туркменістан отримає можливість приєднатися до ініціативи TANAP спільно з Азербайджаном і Туреччиною, що відкриє шлях до європейських енергетичних ринків. З огляду на забезпечення регіональної безпеки, Туркменістан посідає ключову позицію в Центральній Азії. Відтак, для сусідніх країн надзвичайно

важливо вибудувати стратегічне партнерство з цією державою як у сфері безпеки, так і в межах багатосторонніх інфраструктурних проєктів [6, с. 130].

Киргизстан і Таджикистан залишаються найбільш вразливими з економічної точки зору країнами Центральної Азії, які стикаються з численними внутрішніми та зовнішніми викликами. Російська Федерація, продовжуючи традиції імперського підходу, прагне зберегти вплив на ці держави через модель відносин «патрон-клієнт». Кремль активно інтегрує їх у власні геополітичні ініціативи, зокрема у військово-політичному вимірі через ОДКБ. Для Бішкека та Душанбе участь у подібних структурах є радше вимушеним кроком, обумовленим потребою у безпекових гарантіях. У той самий час, між Киргизстаном і Таджикистаном зберігаються давні прикордонні суперечності, що періодично загострюються, створюючи ризики дестабілізації в регіоні.

Республіка Киргизстан зуміла скористатися перевагами членства в Євразійському економічному союзі, що дозволило їй покращити низку ключових економічних індикаторів. Росія залишається для Бішкека стратегічним партнером, відіграючи роль основного кредитора, торговельного та промислового союзника. Важливим джерелом надходжень до бюджету є грошові перекази від киргизьких трудових мігрантів, які працюють у РФ. У контексті геополітичної вразливості Киргизстан, подібно до Таджикистану, розглядає Росію як основного гаранта безпеки, особливо у зв'язку з потенційною загрозою з боку Узбекистану. В країні розміщено «Об'єднану російську військову базу». Водночас, дедалі активніша економічна присутність Китаю спричиняє зростання залежності Киргизстану від Пекіна, що викликає занепокоєння щодо можливого формування прихованої китайської гегемонії в країні [6].

Таджикистан залишається найвразливішою та найменш розвиненою державою Центральної Азії. Однією з ключових загроз для нього є діяльність радикальних ісламістських угруповань, особливо з афганського напрямку. Російські компанії й надалі беруть участь у спільних проєктах, що забезпечують їм значні економічні вигоди. Водночас, зовнішньоекономічна залежність Душанбе від Пекіна стрімко зростає, і країна фактично опиняється в борговій

залежності від КНР. На території республіки дислокується боєздатна 201-а російська військова база, що виконує роль гаранта безпеки в умовах постійної зовнішньої загрози. Для влади Таджикистану військово-політична підтримка Москви є критично важливою. У геостратегічному контексті перетворення Таджикистану на стабільну буферну зону між Афганістаном і пострадянським простором відповідає інтересам як Росії, так і Китаю та країн Заходу [6, с. 130].

Сукупний ВВП Центральної Азії становить 347 мільярдів доларів, збільшившись у чотири рази за останні 20 років, а населення, яке становить 77 мільйонів, зросло в 1,4 раза з 2000 року. Дані Організації Об'єднаних Націй прогнозують щорічне зростання населення на 1,1% до 2040 року, що свідчить про подальше економічне зростання зі збільшенням населення працездатного віку [59].

Економіка Центральної Азії значно різниться. ВВП Казахстану відображає характеристики країн з рівнем доходу вище середнього, де домінують послуги та промисловість, тоді як Туркменістан значною мірою залежить від промисловості завдяки своїм мінеральним ресурсам. У Киргизькій Республіці, Таджикистані та Узбекистані сільське господарство відіграє більшу роль, що типово для країн з рівнем доходу нижче середнього [59].

ВВП Казахстану зріс на 4% з січня по вересень 2024 року, порівняно з 3,7% на початку року, завдяки зростанню в сільському господарстві, будівництві, транспорті та зв'язку. Будівельний сектор отримав вигоду від початку підтримки житлових ініціатив для постраждалих від повені. Профіцит торговельного балансу зріс до 15,4 мільярда доларів, що на 4 мільярди доларів більше, ніж минулого року, завдяки експорту енергоносіїв та хімічної продукції, тоді як імпорт скоротився на 5,6% [59].

Зовнішньоторговельний обіг країни з січня по серпень склав 91,7 млрд доларів, що на 0,6% менше, ніж у 2023 році. Експорт зріс на 3,3% до 53,5 млрд доларів, тоді як імпорт зменшився на 5,6% до 38,1 млрд доларів. Торгівля з країнами Євразійського економічного союзу (ЄАЕС) склала 18,9 млрд доларів,

що на 3,3% менше, при цьому експорт скоротився на 9,8%, а імпорт зріс на 0,9% [59].

ВВП Узбекистану зріс на 6,4% у першій половині 2024 року, порівняно з 5,6% роком раніше. Доходи бюджету збільшилися на 14% до 113 трильйонів сумів (8,8 мільярда доларів США), тоді як витрати досягли 149,8 трильйонів сумів (11,6 мільярда доларів США), що призвело до дефіциту бюджету. Зовнішньоторговельний оборот Узбекистану зріс на 8,5% до 31,8 мільярда доларів, при цьому експорт збільшився на 5,5%, а імпорт – на 10,6% [59].

У Киргизькій Республіці інвестиції зросли на 59,3% з січня по серпень, зосереджуючись на гірничодобувній промисловості, транспорті та енергетиці. Зростання ВВП зросло до 8,4% з січня по вересень завдяки високій споживчій активності та інвестиціям. Торговельний оборот зріс на 4,7% з січня по липень, оскільки імпорт з Китаю зріс на 32,7%, тоді як експорт знизився через скорочення поставок до Росії та Казахстану. Торгівля з країнами ЄАЕС становила 30,6% від загального обороту, тоді як торгівля з країнами, що не входять до ЄАЕС, становила 69,4% [59].

Економіка Таджикистану продовжує зростати, підтримана споживанням та експортом. Інфляція залишається нижчою за цільовий показник Національного банку, споживчі ціни зросли лише на 3,6% у серпні. З січня по серпень роздрібні продажі зросли на 12,3%, а платні послуги – на 12,7%, після темпів зростання на 14,3% та 11,2% відповідно у першій половині року. Зростання заробітної плати, включаючи збільшення в державному секторі з 1 липня, та постійний приплив грошових переказів сприяли розвитку торгівлі та послуг. Експорт, переважно металів та текстилю, зріс на 45,5%, зробивши значний внесок у зростання ВВП [59].

Торговельний дефіцит зріс до 3,2 мільярда доларів за перші вісім місяців року, порівняно з 2,8 мільярда доларів за аналогічний період 2023 року. Імпорт збільшився на 21,5% до 4,5 мільярда доларів на тлі зростання внутрішнього попиту, тоді як експорт зріс на 45,5% до 1,3 мільярда доларів, переважно за рахунок дорогоцінних та базових металів, а також текстилю [59].

Економіка Туркменістану демонструє стабільне зростання: у січні–липні 2024 року реальний ВВП зріс на 6,3% у річному вимірі, головню завдяки державним інвестиціям у соціальну та індустріальну інфраструктуру. Бюджетна рівновага підтримується: доходи перевищили очікування, а видатки залишились у межах плану. Очікується профіцит бюджету в розмірі 0,2 % ВВП. Міжнародні резерви Туркменістану залишаються високими, а боргове навантаження – низьким. Прогнозується подальше зростання: у 2024–2025 роках ВВП має зростати на 6,3 % щороку, завдяки інвестиціям в енергетику, інфраструктуру та агропромисловість [80].

Отже, Центральна Азія в останні роки перетворилася з периферійного регіону на важливий об'єкт міжнародного геополітичного та геоекономічного інтересу. Розташована на перетині шляхів між Європою, Азією та Близьким Сходом, вона привертає увагу ключових гравців світової політики. Зростання впливу Китаю, ослаблення позицій Росії внаслідок її агресії проти України та загострення глобального суперництва лише посилили важливість Центральної Азії як буферної та транзитної зони.

2.2. Геополітичні взаємодії між державами регіону

Історично Центральна Азія характеризується складними процесами регіональної інтеграції. Протягом 1990-х років у цьому регіоні було зроблено багато спроб створити ефективні платформи для співпраці, проте більшість із них не досягли успіху. Останньою такою ініціативою була Організація центральноазіатського співробітництва (ЦАС), яка у 2005 році була розпущена на користь вступу країн до Євразійського економічного співтовариства (ЄврАзЕС) [75].

У 2008 році в Узбекистані було відкинута ідея створення спільного регіонального союзу, аргументуючи це відсутністю у країн регіону схожих політичних підходів і ресурсних можливостей. Проблеми, пов'язані з транскордонними водними ресурсами, транспортною інфраструктурою та

демаркацією кордонів, підтвердили наявність численних суперечностей у політичній сфері регіону [40].

У 2016 році в Узбекистані, центральній та найбільш населеній країні регіону, відбулися суттєві зміни в політичному керівництві. Це стало сигналом того, що країна почала відігравати активнішу роль і перетворюватися з пасивного учасника на ключового ініціатора регіональної співпраці. Новий узбецький лідер запропонував проводити щорічні консультативні зустрічі з іншими главами держав Центральної Азії. Формат таких зустрічей був досить скромним, що дозволяло уникнути тривоги з боку Росії і забезпечити підтримку з боку всіх країн регіону, включно з традиційно нейтральним Туркменістаном. Успішність цього формату підтверджується проведенням шостої зустрічі в Астані в серпні 2024 року.

На додаток до регіонального рівня, країни Центральної Азії демонструють поступове покращення двосторонніх відносин, хоча й із певними труднощами. Починаючи з 2016 року, Узбекистан успішно врегулював питання делімітації кордонів із Киргизстаном та Таджикистаном, що призвело до повторного відкриття прикордонних пунктів, які мають велике значення для густонаселеного регіону Ферганської долини. Окрім того, Казахстан і Узбекистан уклали Договір про союзницькі відносини. У 2024 році подібні угоди були підписані між Казахстаном і Таджикистаном, Узбекистаном і Азербайджаном, а також Узбекистаном і Таджикистаном [40].

Хоча процес інституціоналізації співпраці ще відстає, захоплення влади Талібаном в Афганістані, війна Росії в Україні та інші дії великих держав стимулювали регіональні уряди до безпрецедентного об'єднання зусиль. Цей процес розвивався динамічно і супроводжувався активнішими стратегіями самих п'яти країн регіону. Водночас Казахстан і Узбекистан виступають лідерами цього руху, тоді як Киргизстан, Таджикистан і Туркменістан, а також їхній сусід по Каспійському регіону – Азербайджан, долучаються до нового вектора співпраці.

Найбільш відчутним стало посилення співпраці на рівні президентів усього регіону. До 2018 року глави держав Центральної Азії майже десять років не збиралися на зустрічі без участі іноземних посередників. Після проведення першого президентського саміту в Астані того року такі зустрічі стали регулярними – зокрема, вереснева зустріч у Душанбе 2023 року, присвячена узгодженню позицій перед самітом із президентом США Дж. Байденом у Нью-Йорку. Цей приклад свідчить про те, що країни Центральної Азії дедалі активніше координують свої дії на міжнародній арені у відносинах із зовнішніми гравцями [73].

Регіональна співпраця в Центральній Азії набирає все більш конкретного змісту. Під час четвертого саміту, що відбувся в липні 2022 року в Чолпон-Аті (Киргизстан), президенти країн регіону запропонували широкий спектр ініціатив, які охоплюють понад двадцять напрямків співробітництва – від права, торгівлі, спорту, інвестицій, візового режиму та освіти до безпеки. Варто зауважити, що рівень відданості процесу інституціоналізації співпраці різниться серед держав.

Лідерами у цьому напрямку є Казахстан та Узбекистан, а Киргизстан виступає їхнім активним прихильником. Таджикистан і Туркменістан, з огляду на власні обставини, діють дещо обережніше, однак жодна з цих країн принципово не заперечує розширення регіонального порядку денного в Центральній Азії.

Без сумніву, саме дует Астана–Ташкент виступає головним драйвером цього процесу. Казахстан і Узбекистан уклали Договір про стратегічне партнерство ще у 2013 році, однак він залишався переважно декларативним документом. У грудні 2022 року відносини між країнами були підвищені до рівня «союзницьких», що, хоча і носить скоріше символічний характер через відсутність оборонних угод, демонструє чітке прагнення двох провідних держав Центральної Азії спільно контролювати свій регіон, посилювати його автономію від впливу великих зовнішніх гравців та сформувати власну позицію на міжнародній арені.

Країни Центральної Азії спрямували значну частину своїх зусиль на вирішення регіональних питань. Зокрема, як Казахстан, так і Узбекистан у своїх офіційних зовнішньополітичних стратегіях визначають Центральну Азію як головний пріоритет у зовнішніх відносинах. Водночас вони не ігнорували інформаційно-просвітницьку діяльність за межами регіону та діяли різноманітними шляхами для посилення свого впливу й партнерств [73].

Спочатку було створено діалогові платформи, де громадяни Центральної Азії мають можливість безпосередньо спілкуватися з лідерами іноземних держав. Концепція C5+1, започаткована у 2004 році з Японією, наразі стала поширеним форматом. Вона сприяє встановленню зв'язків між Центральною Азією та нерегіональними країнами, що допомагає знизити домінування Росії та Китаю у справах регіону. Європейський Союз розпочав власний діалог із Центральною Азією у 2007 році, США – створили формат C5+1 у 2015 році, а в останні роки до цієї практики приєдналися Індія та Рада співробітництва арабських держав Перської затоки, створивши власні платформи для взаємодії з регіоном.

Важливо, що рівень подібних зустрічей суттєво зріс: у 2022 році ЄС підвищив формат до президентського рівня, а США та Індія наслідували цей приклад, почавши проводити зустрічі з лідерами Центральної Азії не лише на рівні міністрів закордонних справ, а й на рівні президентів. Ці платформи стали ключовими у формуванні сприйняття Центральної Азії як самостійного регіону на світовій арені [73].

По-друге, країни Центральної Азії значно посилили свій вплив у регіональних та міжнародних структурах. Вони закріпили своє представництво в Шанхайській організації співробітництва (ШОС), регулярно приймаючи у себе саміти цієї організації, а також кілька разів делегували своїх представників на посаду Генерального секретаря ШОС. Казахстан зумів успішно отримати право головування в Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) та прагне приєднатися до Організації економічного співробітництва та розвитку

(ОЕСР), що свідчить про його прагнення активніше інтегруватися у міжнародну спільноту.

Країни Центральної Азії активізували свої зусилля з залучення Організації Об'єднаних Націй до вирішення регіональних питань, використовуючи авторитет світової організації для легітимізації своїх ініціатив. Казахстан успішно здобув місце в Раді Безпеки ООН на 2017–2018 роки, а у 2018 році країни регіону спільно домоглися визнання Центральної Азії окремим світовим регіоном на Генеральній Асамблеї ООН. У 2023 році вони отримали одностайну підтримку декларації, яка визначає Центральну Азію як «зону миру, довіри та співробітництва». Хоча такі декларації навряд чи можуть гарантувати захист від впливу великих держав, вони відіграють важливу роль у послідовній роботі з утвердження незалежності та суверенітету країн Центральної Азії на міжнародній арені [73].

Країни Центральної Азії також активно просували власні дипломатичні ініціативи на міжнародній арені. Казахстан виступив модератором переговорів щодо іранської ядерної програми і успішно ініціював створення міжнародного банку низькозбагаченого урану. Узбекистан зіграв важливу роль у сприянні мирним процесам в Афганістані: у липні 2022 року в Ташкенті відбулася конференція з економічних питань за участю представників США та Талібану, а в березні 2023 року місто прийняло зустріч спеціальних посланців країн-сусідів Афганістану. Завдяки цьому Ташкент став надійним майданчиком для діалогу з афганським керівництвом [73].

Усі країни Центральної Азії зацікавлені у створенні ефективної регіональної системи безпеки. Проте вони не мають достатніх ресурсів для побудови міцної безпекової інфраструктури. Внутрішні геополітичні суперечності між державами регіону суттєво впливають на продуктивність існуючих безпекових механізмів співпраці. Водночас, зовнішній гравець із значним впливом може взяти на себе роль координатора у формуванні дієвої регіональної безпекової архітектури. На зміну поступово ослабленій Росії закономірно приходить Китай.

Нині в країнах Центральної Азії дедалі більше утверджується ідея спільної історичної долі та цивілізаційної єдності народів регіону. Як зазначає К. Токаєв, «держави та народи Центральної Азії протягом століть сприяли взаємному збагаченню та налагодженню міжцивілізаційного діалогу на континенті» [78]. Особливо вагомим чинником для посилення співпраці стають спільні економічні інтереси. Економічні вигоди від взаємодії з Росією, яка нині переживає значні труднощі, реалізація масштабних китайських інфраструктурних проєктів, а також перспективні можливості співпраці з країнами Заходу і вихід на ринки так званого «Півдня» – усе це стимулює активізацію регіональної взаємодії та економічної інтеграції.

Держави Центральної Азії прагнуть максимально використати сприятливий сучасний геополітичний та гео економічний контекст для реалізації власних інтересів [25]. За останні роки відбулося кілька самітів, під час яких країни регіону вели переважно вигідний для себе діалог із провідними гравцями – Росією, Китаєм, США та Німеччиною. Потреби цих великих держав у розвитку співпраці з Центральною Азією стимулюють активізацію зусиль країн Центральної Азії щодо формування структур регіональної взаємодії. Це створює для регіону потенційну можливість стати «євразійським епіцентром міжнародних геополітичних та гео економічних перетворень» [78]. Водночас, спостерігаються об'єктивні тенденції до посилення ролі Китаю як провідного зовнішнього актора у регіональному геополітичному та гео економічному ландшафті.

Щорічно відбуваються консультативні зустрічі глав держав Центральної Азії, що свідчить про зростаючу регулярність і системність їхньої співпраці. 21 липня 2022 року президенти Казахстану, Киргизстану та Узбекистану підписали Договір про дружбу, добросусідство та співробітництво з метою розвитку Центральної Азії в XXI ст.

Очікувалося, що Туркменістан та Таджикистан приєднаються до цього договору згодом. Попри існування певних суперечностей між державами

регіону, тенденція до формування інститутів регіонального співробітництва залишається очевидною та набирає обертів [6, с. 129].

Взаємна торгівля між країнами Центральної Азії поступово зростає. Казахстан активно експортує до Киргизстану паливо, нафту, нафтопродукти, напої, метали та будівельні матеріали, тоді як Киргизстан постачає до Казахстану руди, метали, пластмаси, одяг і харчі. Обидві країни прагнуть збільшити обсяг торгівлі до 2 млрд доларів [59].

Торгівля між Казахстаном і Узбекистаном у 2024 році склала близько 2,5 млрд доларів, хоча й дещо знизилася порівняно з попереднім роком. Основними імпортними позиціями Узбекистану в Казахстані є автомобілі, фрукти та овочі, металургія та легка промисловість. Казахстан експортує до Узбекистану зерно, металургійну продукцію, нафту та продукти харчування. Мета – збільшити торгівлю до 10 млрд доларів [59].

Торгівля між Казахстаном і Таджикистаном становить близько 780 млн доларів, з експорту переважають сільгосппродукти, газ і алюміній, а імпорту включає руди, сухофрукти, горіхи та фрукти. Планується збільшення обсягу до 2 млрд доларів. Торгівля між Казахстаном і Туркменістаном зросла вчетверо за п'ять років і сягнула понад 318 млн доларів, основні товари – зерно, метали та нафтопродукти з Казахстану; газ, цитрусові та хімічна продукція – з Туркменістану [59].

Отже, геополітичні взаємодії в Центральній Азії характеризуються поступовим посиленням регіональної співпраці, незважаючи на історичні суперечності та зовнішній вплив великих держав. Лідерство Казахстану та Узбекистану, а також активізація двосторонніх відносин і нові формати діалогу сприяють зміцненню регіональної стабільності та підвищенню впливу Центральної Азії на міжнародній арені. Водночас збереження внутрішніх викликів та роль зовнішніх гравців визначатимуть подальший розвиток регіону.

2.3. Вплив зовнішніх «гравців» на геополітичний порядок в регіоні

Як зазначав З. Бжезінський, Центральна Азія – це «Євразійські Балкани» – стратегічно важливий вузол, що поєднує регіони зростаючого впливу: Китай, ЄС, Індію, Росію, Японію [35]. Цей регіон не лише міст між Сходом і Заходом, а й простір геополітичної конкуренції. У сучасних політичних реаліях Центральна Азія залишається ареною геополітичного суперництва. Серед держав, що мають стратегічні інтереси в регіоні, вирізняються Росія, Китай, США, Туреччина, ЄС, Японія, а також меншою мірою – Індія та Пакистан.

По-перше, боротьба за доступ до енергетичних ресурсів: значні запаси нафти й газу зосереджені в Казахстані, Туркменістані та Узбекистані. По-друге, важливість Центральної Азії як транзитного хабу між Сходом і Заходом, зокрема для суходільного транспортного коридору між країнами Азії та ЄС. По-третє, загрози, що надходять з боку Афганістану – тероризм, екстремізм, наркотрафік та неконтрольована міграція – стимулюють великі держави розглядати Центральну Азію як буферну зону та прагнути посилення оборонної присутності. По-четверте, прагнення Заходу стримати вплив Росії та Китаю, особливо у контексті ініціативи «Пояс і шлях», для якої Центральна Азія є стратегічно важливою ланкою. Таким чином, Центральна Азія набула виняткового значення у світовій політиці. Якщо присутність Росії та Китаю зумовлена спільними кордонами та історичними зв'язками, то активність західних держав часто пов'язана з підтримкою політичних та економічних трансформацій у регіоні [79].

Присутність різних політичних гравців у Центральній Азії дала країнам регіону можливість проводити багатовекторну зовнішню політику, балансуючи між інтересами Росії, Китаю, США та інших. Такий підхід був зумовлений як прагненням до диверсифікації енергетичних маршрутів, які в 1990-х проходили виключно через Росію, так і потребою зберігати політичну автономію. Попри окремі ініціативи щодо інтеграції (як-от Організація Центрально-Азіатського співробітництва чи Консультативні зустрічі лідерів), створити повноцінний регіональний союз не вдалося через внутрішні суперечності – суперечки щодо

водних ресурсів, кордонів у Ферганській долині, а також змагання за лідерство між Казахстаном і Узбекистаном. Крім того, інтеграційні амбіції викликали настороженість у Росії та Китаю, які не зацікавлені у появі сильного регіонального утворення в Центральній Азії. Як зауважує французька дослідниця М. Ларюель, зовнішні актори часто наділяли Центральну Азію статусом «буферної зони», що лише підсилювало її геостратегічне значення [53].

Після розпаду СРСР світові держави негайно розпочали боротьбу за контроль над трубопровідною інфраструктурою Центральної Азії. Сьогодні їхня стратегічна присутність реалізується через різні формати двостороннього та багатостороннього співробітництва. Росія продовжує політику впливу, підтримуючи авторитарні режими та використовуючи спільну радянську спадщину. Через широке використання російської мови та мережу медіа Кремль поширює проросійську риторику й антизахідні наративи. Водночас мільйони трудових мігрантів із регіону залишаються важелем економічного та політичного тиску з боку Москви [61].

Росія інституційно закріплює свій вплив у Центральній Азії через Євразійський економічний союз (ЄАЕС), до якого входять Казахстан і Киргизія, а також через Організацію Договору про колективну безпеку (ОДКБ), членами якої є Казахстан, Киргизія та Таджикистан. Після розпаду СРСР Росія ініціювала низку інтеграційних проєктів, зокрема Митний союз (2010) та Єдиний економічний простір (2012). Вони стали основою для створення ЄАЕС, офіційно заснованого в 2015 році. Киргизстан приєднався у 2015 році, з огляду на економічну залежність і трудову міграцію. ЄАЕС полегшив міграцію для громадян Центральної Азії, що стало одним із його небагатьох практичних досягнень. Після вторгнення Росії в Україну у 2022 році значення ЄАЕС для Росії зросло: через нього вона частково обходить міжнародні санкції, використовуючи торгівлю з іншими членами союзу, зокрема Казахстаном [69].

Попри прогнози про послаблення російських позицій у регіоні, події січня 2022 року в Казахстані лише посилили вплив Кремля. Вперше в історії ОДКБ було задіяно військовий контингент для стабілізації ситуації в одній із країн-

членів, що продемонструвало готовність Москви втручатися для збереження своєї гегемонії та впливу на керівництво країн Центральної Азії [69].

Москва залишається ключовим партнером країн Центральної Азії у сфері безпеки, зокрема в рамках ОДКБ, та найбільшим постачальником озброєнь, на частку якої припадає 62% регіонального ринку. Російські військові бази в Киргизстані та Таджикистані, регулярні навчання та аргументація щодо безпеки після повернення талібів в Афганістан лише посилили її вплив. Водночас економічна перевага Росії суттєво знизилася: з 80% у 1990-х роках до менш ніж двох третин від обсягів торгівлі Китаю [62].

Анексія Криму та широкомасштабне вторгнення в Україну суттєво змінили сприйняття Москви серед еліт і населення Центральної Азії. Заяви Путіна та інших російських політиків щодо нібито «подарованих» територій колишнім радянським республікам викликали занепокоєння щодо можливих претензій у майбутньому. Хоча реакція країн Центральної Азії на події 2014 року була стриманою, війна 2022 року активізувала їхню обережність. Зокрема, Казахстан і Узбекистан публічно підтримали територіальну цілісність України, а Президент Казахстану Токаєв відкрито дистанціювався від Москви. Його заява на Петербурзькому економічному форумі 2022 року про невизнання квазідержавних утворень на Донбасі викликала негативну реакцію Кремля, який відповів економічним тиском, зокрема обмеженням експорту казахстанської нафти через Новоросійськ [27, с. 26].

Китай послідовно розширює свій вплив у Центральній Азії, зосереджуючи зусилля передусім у гео економічній сфері, поступово виходячи й на військово-політичний рівень. Із 2000-х років держави Центральної Азії активно приймали китайські інвестиційні пропозиції, що зробило Пекін ключовим зовнішньоекономічним партнером регіону. Вплив Китаю посилюється зі створенням у 1996 році «Шанхайської п'ятірки» – попередниці Шанхайської організації співробітництва (ШОС), яка була інституціоналізована у 2001 році. До ШОС входять усі країни Центральної Азії, окрім Туркменістану, а також Китай, Росія, Індія та Пакистан [28].

Первинною метою цієї групи було врегулювання прикордонних суперечок та зміцнення довіри в регіоні Центральної Азії. Однак уже з самого початку організація заклала фундамент для глибшої безпекової співпраці, спрямованої на боротьбу з трьома ключовими загрозами – тероризмом, сепаратизмом та екстремізмом. З часом спектр діяльності ШОС розширився на такі сфери, як економіка, освіта та захист довкілля. ШОС трансформувалася у багатовекторну платформу співробітництва, у якій головними рушійними силами залишаються Китай та Росія, що прагнуть зменшити вплив США та Заходу в Центральній Азії [22]. Організація також створила власну безпекову інфраструктуру, зокрема Регіональну антитерористичну структуру (РАТС), що координує обмін інформацією та спільні дії в боротьбі з терористичними загрозами. Важливою складовою діяльності ШОС стали й регулярні військові навчання.

У межах ШОС Китай реалізує як економічні, так і безпекові ініціативи. Поряд з цим Пекін розвиває двосторонні механізми співпраці, зокрема у форматі «Китай + Центральна Азія» (С+С5), започаткованому у 2020 році без участі Росії чи інших гравців. Цей формат розглядається як відповідь на американську ініціативу С5+1 та свідчить про прагнення Китаю посилити свою роль у регіоні в умовах геополітичної конкуренції зі США [22].

Китай досяг значного прогресу в реалізації енергетичних проєктів у Центральній Азії, що дозволило йому суттєво обмежити вплив Росії та західних країн у регіоні. Віддаленість від європейських ринків сприяла тому, що головними партнерами країн Центральної Азії в енергетичній сфері стали КНР і Росія, однак саме Китай ініціював найбільші інфраструктурні проєкти. Найважливішим серед них є газопровід «Центральна Азія – Китай», відкритий у 2009 р. Він об'єднує всі країни регіону та складається з трьох ліній (А, В, С) загальною довжиною близько 1900 км і пропускною здатністю 55 млрд м³ на рік. Основним постачальником є Туркменістан (80%) [24]. Наразі будується четверта гілка, яка пройде через Киргизстан і Таджикистан, збільшуючи обсяг транспортування до 95 млрд м³. Ще одним важливим проєктом є нафтопровід

«Казахстан – Китай», відкритий у 2006 р., з номінальною потужністю 20 млн тонн на рік, що поглибило енергетичну інтеграцію між країнами [51].

Китай відводить Центральній Азії ключову роль у реалізації своєї ініціативи «Один пояс, один шлях» (BRI), що має на меті посилення торговельно-економічних зв'язків із Європою, Росією, Туреччиною та Іраном. Не випадково концепція «Економічного поясу Шовкового шляху» була вперше озвучена у 2013 р. в Казахстані. Основними напрямками стали економічні коридори «Китай – Центральна Азія – Росія – Європа» та «Китай – Центральна Азія – Перська затока – Середземне море», що дозволяють доставляти вантажі в Європу за 10–12 днів, значно швидше за морські маршрути.

Ініціатива Китаю сприяла перетворенню Центральної Азії на важливий транзитний вузол між КНР, ЄС та АТР. У 2021 р. кількість вантажних потягів за маршрутом «Китай – Європа» сягнула 15 тис. Одночасно Центральна Азія отримала доступ до ринків Азіатсько-Тихоокеанського регіону, що має стратегічне значення для внутрішньоконтинентальних держав регіону [63]. Товарообіг між КНР і країнами Центральної Азії зріс із \$1,5 млрд у 2001 р. до \$38,5 млрд у 2021 р. [34]. У межах BRI Китай інвестує в масштабні інфраструктурні проєкти (автомагістралі, залізниці, енергетика, промисловість), пропонуючи дешеві кредити. Паралельно Пекін зміцнює свою роль у сфері безпеки: частка китайського експорту військової техніки до регіону зросла до 18% (порівняно з 1,5% у 2010–2014 рр.) [34]. Йдеться не лише про зброю, а й про дрони та інше високотехнологічне обладнання. Китай також започаткував військову присутність у Таджикистані та проводить спільні навчання й програми підготовки офіцерів, демонструючи прагнення посилити вплив у безпековому вимірі регіону [34].

Зростаючі інвестиції Китаю в Центральній Азії сприяють збільшенню заборгованості та економічної залежності регіону. Це, у свою чергу, веде до поширення корупційних практик серед автократичних режимів, викликаючи занепокоєння як у місцевих еліт, так і в звичайних громадян. Одним із джерел невдоволення є використання Китаєм своєї робочої сили при реалізації

інфраструктурних проєктів, що ускладнює вирішення проблеми безробіття в країнах регіону. Це призводить до протестів та конфліктів, як це сталося в листопаді 2019 р., коли тисячі людей протестували проти контрабанди та корупції на китайському кордоні. Крім того, жорстоке поводження Китаю з мусульманами у Сіньцзяні, зокрема з уйгурами та етнічними казахами і киргизами, також викликає обурення. Ці проблеми негативно впливають на довіру населення країн Центральної Азії до Китаю, що складає лише 2-5%, у той час як Росії довіряє понад 50% [61].

Сполучені Штати відіграли важливу роль у становленні незалежності країн Центральної Азії, зокрема в забезпеченні вільного доступу до енергетичних ресурсів, стимулюванні стратегічних напрямків постачання енергетичної сировини в обхід Росії та Китаю, а також протидії ісламському радикалізму. Американська присутність в регіоні значно зросла з початком антитерористичної операції в Афганістані. З 2001 по 2014 рр. США орендували військові бази в Узбекистані та Киргизстані та уклали угоди про військове співробітництво з іншими країнами регіону.

Центрально-азійські країни погодилися надати свої бази міжнародному контингенту під проводом США через усвідомлення загроз з боку Афганістану. Однак вже у 2004-2005 рр. відносини Киргизстану та Узбекистану зі США погіршилися через події, як-от «тюльпанова революція» в Киргизстані та розстріл протестуючих в Андижані. Після цього на саміті ШОС 2005 р. була ухвалена декларація про доцільність виведення американських військових з Центральної Азії, що викликало негативну реакцію в США та сприймалося як спроба Росії й Китаю витіснити США з регіону [70]. У липні 2005 р. США перемістили свої війська з Узбекистану до Киргизстану, а у 2014 р. змушені були вивести їх і з Киргизстану [71]. Залишення США бази в Киргизстані в 2014 р. означало скорочення присутності західних сил у Центральній Азії.

На сьогоднішній день відносини США з країнами Центральної Азії переживають складні часи, оскільки ці держави більше не вважають Вашингтон протипагою для Москви та Пекіна. Однак навіть після виведення військових з

Афганістану у серпні 2021 р. та закриття авіабаз, Центральна Азія залишається важливим геостратегічним регіоном для США. Окрім політичного впливу, Сполучені Штати не полишають планів щодо Транскаспійського газового проекту, метою якого є зниження залежності Європи від російського газу. Уже у 2015 р., через два роки після запуску китайської ініціативи «BRI», США започаткували формат співробітництва з Центральною Азією «C5+1».

США вважають Казахстан «точкою опори» в Центральній Азії. Американські компанії володіють 30% нафтогазового ринку країни, в той час як китайські – 17%, а російський Лукойл – лише 3%. Chevron та ExxonMobil мають 75% акцій Тенгизшевройл, найбільшого нафтовидобувного підприємства Казахстану. Американські компанії, такі як Fluor, Schlumberger та Baker Hughes, надають основні послуги у галузі видобутку нафти. Крім того, в Казахстані працюють сотні американських компаній, таких як General Electric, Citibank, Uber, Starbucks. Накопичені американські інвестиції в країну досягли 40 млрд доларів на початок 2021 р. Однак товарообіг між США та Казахстаном у 2020 р. складав лише 2 млрд доларів, значно поступаючись Китаю (\$21,4 млрд) та Росії (\$19 млрд) [27, с. 28].

Прихід Президента Д. Трампа до Білого дому значно змінив зовнішньополітичний курс США щодо Центральної Азії. У Стратегії національної безпеки США 2017 р. протидія Китаю та Росії була визначена як головний імператив зовнішньої політики США. Ці держави були віднесені до «ревізійністських», що намагаються створити світ, протилежний цінностям США, і поширювати свій вплив, зокрема в Європі та Центральній Азії. У цьому контексті розроблена «Стратегія США для Центральної Азії на 2019-2025 роки», яка визначає регіон як «геостратегічно важливий для національної безпеки США». Стратегія передбачає зміцнення незалежності країн Центральної Азії від «шкідливих суб'єктів» (ймовірно, маються на увазі Китай та Росія) та укріплення партнерських відносин зі США. Вашингтон розглядає розвиток співпраці з усіма п'ятьма державами як засіб «просування американських цінностей» та «протидію впливу регіональних сусідів» [83].

Важливою частиною стратегічного підходу США до Центральної Азії є інтеграція регіону з Південною Азією, створення так званої «Великої Центральної Азії», що завжди викликало невдоволення Москви. Цей проект передбачає розвиток зв'язків Центральної Азії з Європою через Кавказ, а також з Афганістаном і Південною Азією, обмежуючи при цьому вплив Росії. Особливо важливим є розгортання енергетичних проєктів без участі Росії, що має значний потенціал для зменшення її впливу на фоні війни в Україні [27, с. 29].

Європейський Союз, хоча й не створив інституційних форм співпраці з Центральною Азією, таких як ОДКБ або ЄАЕС, зберігає постійний інтерес до енергетичних ресурсів регіону. ЄС запустив програму «Європа – Кавказ – Азія» (TACIS) у 1994 році, щоб підтримати розвиток транспортних коридорів і збільшити постачання енергоресурсів з Каспійського регіону. В результаті на ринку з'явилися провідні європейські компанії, як Shell, Total, ENI, British Petroleum та інші. У відповідь на енергетичний шантаж з боку Росії ЄС шукає альтернативи російським енергоносіям саме в Центральній Азії [15].

Взаємодія ЄС з Центральною Азією у сфері безпеки почалася у співпраці з інститутами ОБСЄ та НАТО, зокрема в рамках програми «Партнерство заради миру», до якої приєдналися всі п'ять країн Центральної Азії. ЄС започаткував «Програму сприяння управлінню кордонами в Центральній Азії», що з часом поглибилася, включаючи проєкти з протидії наркотикам і організованій злочинності, а також підтримку академічних обмінів через Erasmus Mundus і Erasmus+ [27, с. 29].

Відносини ЄС з країнами Центральної Азії отримали розвиток у 2007 році з ухваленням стратегії співробітництва, ініційованої Німеччиною. Вибудовуючи свою політику, ЄС традиційно орієнтувався на підтримку демократії, прав людини та верховенства закону. Одночасно важливою складовою стало забезпечення доступу до енергоресурсів регіону, зокрема через Транскаспійський газогін і проєкт газопроводу Набукко. Інструментом реалізації стратегії став Інвестиційний фонд для Центральної Азії, започаткований у 2010

році, що фінансує проекти у галузі охорони навколишнього середовища, енергетики та соціальної інфраструктури.

У 2019 році ЄС ухвалив нову стратегію для Центральної Азії, що підтвердило зростаюче стратегічне значення регіону для ЄС, зокрема в галузі безпеки [76]. Це стало частиною глобальної програми «Коннективності ЄС та Азії», затвердженої у 2018 році [38]. Основною концепцією документа є створення постійного транспортного коридору між Східною і Південно-Східною Азією та ЄС, де Центральна Азія відіграє роль транспортного хабу і постачальника енергетичних ресурсів, зокрема Казахстан, який є четвертим постачальником сирої нафти до ЄС.

ЄС має представництва у всіх столицях регіону, а його економічний вплив зростає, особливо в Казахстані, де ЄС займає понад 50% у зовнішньоторговельному обороті та 48% у іноземних інвестиціях. З 2017 року Казахстан скасував візи для громадян країн ЄС, а в грудні 2015 року підписав Угоду про розширене партнерство і співробітництво з ЄС, яка вступила в силу у 2020 році і зміцнила зв'язки в таких сферах, як енергетика, наука та культура [27, с. 30].

Військово-політична криза в Афганістані, пов'язана з приходом Талібану до влади в серпні 2021 року, стала серйозною проблемою для глобальної та регіональної безпеки. Центральна Азія стала ключовим форпостом у боротьбі з релігійним екстремізмом, тероризмом і незаконним обігом наркотиків. У листопаді 2021 року в Душанбе відбулася 17-та зустріч «Діалогу високого рівня», де обговорювалися ініціативи ЄС, зокрема «Програма сприяння управлінню кордонами в Центральній Азії» та контртерористичний проект «Правоохоронні органи в Центральній Азії» [50]. ЄС також представив країнам регіону пакет «афганської підтримки» обсягом € 1 млрд, половина якого була спрямована на підтримку сусідніх з Афганістаном держав.

Євросоюз активно змагається з Китаєм в інфраструктурних проектах, намагаючись створити конкурентний проект «Глобальні ворота ЄС», який має мобілізувати €300 млрд на розвиток інфраструктури, цифрових технологій,

клімату, енергетики, транспорту, охорони здоров'я, науки та освіти до 2027 року [77]. З них €40 млрд планується інвестувати в проекти в країнах-партнерах ЄС, включаючи Центральну Азію, що сприятиме розвитку інфраструктури в регіоні. Хоча стратегія ЄС не є прямою конкуренцією для китайського проекту BRI, її акцент на «демократичних цінностях» і «рівноправному партнерстві» контрастує з критикою BRI, зокрема за «боргові пастки» і нехтування екологічними та соціальними наслідками китайських проектів.

ЄС активно фінансує модернізацію в Центральній Азії, але з умовою дотримання демократичних принципів, верховенства права та прав людини. Це робить європейські інвестиції менш привабливими для авторитарних режимів, таких як у Киргизстані, Таджикистані чи Туркменістані, де можливість впровадження західної демократії залишається низькою. На відміну від цього, китайські інвестиції та кредити не вимагають дотримання демократичних принципів, що робить їх більш привабливими для таких країн.

Туреччина є історичним союзником чотирьох тюркомовних країн Центральної Азії: Казахстану, Киргизстану, Туркменістану та Узбекистану. Після здобуття незалежності ці країни розглядали Туреччину як важливого партнера завдяки спільній культурі, мові та ролі в НАТО. З приходом до влади Р. Т. Ердогана Туреччина активізувала співпрацю в регіоні, створивши в 2009 році Раду тюркомовних держав. Перемога Азербайджану в Карабаху сприяла зміцненню ідеї пантюркізму. Виведення американських військ з Афганістану також підвищило стратегічне значення Ради. У 2021 році Тюркську Раду реорганізували в «Організацію тюркських держав» (ОТД), яка ставить за мету створення загального ринку товарів, інвестицій та послуг до 2030 року та формування вільної економічної зони в Казахстані [2].

Членами ОТД є Туреччина, Азербайджан, Казахстан, Киргизстан та Узбекистан, а Туркменістан і Угорщина – країни-спостерігачі. У Стамбулі відкрито штаб-квартиру організації, а лідери держав ухвалили стратегічний документ «Бачення тюркського світу 2040», який визначає напрямки співпраці на найближчі два десятиліття [81]. Це включає усунення торговельних бар'єрів,

розвиток транспортних коридорів, гармонізацію культурної та освітньої політики, а також підвищення політичної солідарності та боротьбу з радикалізацією, тероризмом, організованою злочинністю та іншими загрозами.

Документ також передбачає створення Тюркської ради громадянського захисту, що інтерпретується як спроба створити військово-політичний союз, аналогічний ОДКБ. За останні роки Туреччина посилила співпрацю з країнами Центральної Азії в сфері безпеки, зокрема через постачання оборонної продукції, навчання військових і спільні маневри. Туреччина стає важливим партнером для Центральної Азії, допомагаючи балансувати відносини з Росією та Китаєм [27, с. 31].

Ісламська Республіка Іран помітно посилює свою політику в Центральній Азії. Основний напрямок регіональної взаємодії Ірану спрямований на розвиток торговельних та транспортно-логістичних зв'язків. Держави Центральної Азії шукають нові ринки споживачів та ефективніші зв'язки з провідними економіками світу. Іран поєднує обидві ці якості, що робить його цінним партнером для регіону. Крім того, Іран може похвалитися солідним науково-технічним досвідом у галузі машинобудування, енергетики, сільського господарства, хімічної та фармацевтичної промисловості, а також має інвестиційну базу для спільного виробництва. Центральноазіатський транзит також дуже важливий для Ірану, враховуючи переорієнтацію його зовнішньої торгівлі на схід [45].

Отже, Центральна Азія залишається важливим стратегічним регіоном, на який претендують різні світові гравці, включаючи Росію, Китай, США, ЄС та інші. Боротьба за доступ до енергетичних ресурсів, транзитні маршрути та безпеку визначають геополітичну конкурентність регіону. Росія продовжує утримувати значний вплив через безпекові структури, але її економічна роль поступово зменшується на фоні зростання китайської присутності. Китай активно реалізує ініціативи, як «Один пояс, один шлях», розширюючи економічні та інфраструктурні проекти, що посилює його роль в регіоні.

Висновки до розділу 2

Центральна Азія стала важливим регіоном для глобальних геополітичних та гео економічних процесів, з огляду на її стратегічне розташування, природні ресурси та значення як транзитного коридору. Водночас, зміни в глобальній політиці, зокрема анексія Криму Росією та конфлікт в Україні, суттєво вплинули на позицію Центральної Азії на міжнародній арені, ставши викликом для її держав, які змушені балансувати між великими геополітичними гравцями – Росією, Китаєм, Заходом і Туреччиною. Регіон не може залишатися байдужим до цих змін, адже він залежить як від економічних зв'язків, так і від безпекових проблем, пов'язаних з довготривалими зв'язками з Росією. Сучасна дипломатія Центральної Азії відзначається прагматичним підходом, що відображає багатовекторну зовнішню політику її країн, яка дозволяє зберігати дипломатичні та економічні стосунки з різними міжнародними акторами. Це дозволяє регіону зміцнювати свою позицію на світовій арені та в контексті міжнародних економічних і безпекових процесів. Центральна Азія вже не є лише «шахівницею» для інших великих гравців, а стає активним учасником глобальних змін, прагнучи утримувати незалежність у своїй політиці та розвитку.

Геополітичні взаємодії між державами Центральної Азії протягом останніх трьох десятиліть відзначаються складністю, динамічністю та поступовим зміцненням регіональної співпраці. Незважаючи на численні історичні виклики, суперечності у політичних підходах і ресурсні обмеження, країни регіону демонструють прагнення подолати внутрішні протиріччя та формувати спільний регіональний порядок денний. Активізація ролі Узбекистану та Казахстану як лідерів інтеграційних процесів, поява регулярних зустрічей глав держав та розширення спектра двосторонніх і багатосторонніх угод свідчать про поступове зміцнення політичної волі до консолідації. Водночас вплив зовнішніх гравців залишається вагомим фактором, що визначає напрямки та характер регіональної інтеграції. Виникнення нових платформ співпраці з нерегіональними партнерами

посилює міжнародну автономію країн Центральної Азії та сприяє формуванню їхнього самостійного голосу на світовій арені.

Центральна Азія залишається важливим регіоном для геополітичної боротьби великих держав, зокрема Росії, Китаю, США та інших, що активно змагаються за економічний і політичний вплив. Географічне розташування регіону, багатство природних ресурсів, стратегічне значення для транспортних маршрутів та загрози з боку сусіднього Афганістану визначають Центральну Азію як ключовий простір для зовнішніх «гравців». Хоча країни регіону намагаються зберегти політичну автономію та проводити багатовекторну зовнішню політику, внутрішні суперечності, економічні та безпекові виклики, а також зростаючий вплив таких акторів, як Китай, Росія та США, сприяють глибшій інтеграції Центральної Азії в глобальні геополітичні процеси. Присутність Росії і Китаю в регіоні, на тлі ініціативи «Пояс і шлях» та інфраструктурних проектів, сприяє зміні економічної карти Центральної Азії, зокрема у сфері енергетичних ресурсів і торговельних коридорів. Водночас присутність США і ЄС орієнтована на підтримку політичних реформ і боротьбу з безпековими загрозами. Прагнення країн Центральної Азії зберегти статус стратегічного вузла для геополітичної конкуренції вимагає балансу між великими державами, що у свою чергу відкриває можливості для зростання і породжує численні виклики.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО ПОРЯДКУ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ

3.1. Роль Центральної Азії в трансконтинентальних енергетичних і транспортних коридорах

Центральна Азія відіграє важливу роль у трансконтинентальних енергетичних і транспортних коридорах завдяки своєму стратегічному розташуванню та відсутності виходу до моря. Це означає, що для значної частини торговельних потоків цієї економіки змушені перетинати території інших країн. Доступні транзитні маршрути включають шляхи через Росію на захід і схід, через КНР на схід, а також через Афганістан, Іран або Пакистан на південь. Крім того, існує можливість транзиту через Каспійське море та Південний Кавказ на захід, зокрема за допомогою Транскаспійського міжнародного транспортного шляху (TITR) або Середнього коридору [67].

У контексті конфронтаційної глобалізації виникає «війна транспортних і торговельних коридорів», в якій перетинаються інтереси Заходу, Китаю, Росії та Ірану. Китай активно формує глобальні транспортні шляхи через ініціативу «Один пояс, один шлях», що включає кілька важливих коридорів, зокрема Північний, Південний та Середній. Останній має особливу значущість для з'єднання Європи та Азії, і його розвиток набуває важливості через санкції проти Росії та політичну ситуацію в регіоні.

Після початку війни в Україні Північний коридор заблоковано, а Південний коридор стикається з проблемами безпеки. Іран і Росія активно підтримують інші коридори, зокрема Міжнародний транспортний коридор «Північ-Південь» (INSTC), що з'єднує північні порти Росії з Іраном та Індією. Це може посилити співпрацю Китаю, Росії та Ірану, що не відповідає інтересам Заходу.

Зростаючий інтерес до Середнього коридору в умовах війни в Україні має економічні переваги для Азербайджану та Грузії, зокрема у транспортних

перевезеннях. Відновлення повної функціональності цього коридору залежить від подальших політичних змін у Росії та Заході.

Серед країн Центральної Азії, Казахстан, Киргизстан і Таджикистан виявляють інтерес до INSTC, що дозволяє їм з'єднуватися з Центральною Азією, Каспійським регіоном та Європою. Інтерес Заходу до ресурсів Центральної Азії реалізується через проекти TRACECA та INOGATE, хоча позиція США щодо цього регіону є менш визначеною порівняно з ЄС. Для США важливим є створення коридору Індія-Близький Схід-Європа (ІМЕС), який стане конкурентом китайському BRI. Індія також зацікавлена у з'єднанні з Центральною Азією та Середнім коридором, що стає стратегічно важливим для неї [64].

Коридор CAREC 2, що з'єднує Європу, Середземномор'я та Східну Азію, забезпечує транспортне сполучення для економік Центральної Азії в напрямку захід-схід, а також доповнюється сегментом Коридору 1. У цьому контексті середній коридор розуміється як еквівалент коридору CAREC 2, що включає сегмент коридору CAREC 1, і ці терміни використовуються як взаємозамінні (Додаток Б).

Важливими аспектами впливу на транзитні потоки є зовнішні шоки. Наприклад, закриття кордонів під час пандемії COVID-19 значно негативно вплинуло на торгові потоки в регіоні в 2020–2021 роках. Однак ці проблеми були значною мірою подолані до 2022–2023 років. У 2022 році спостерігалися перебої в транспортуванні сирої нафти через російський порт Новоросійськ і обмеження залізничного сполучення між ЄС, РФ та Білоруссю. Триваючі воєнні дії в Чорному морі створюють значні ризики для морських перевезень [67].

Існують два ключові транзитні торговельні потоки, що перетинають території Центральної Азії в напрямку захід-схід: один – це потік між КНР та Європою, а інший – це потік, що походить із центральноазіатських економік або спрямований до них. Потік між КНР і Європою включає залізничне сполучення China Rail Express (CRE), що з'єднує Китай з Європою через Казахстан, Росію,

Білорусь і Польщу. Цей маршрут також має сегмент, що проходить через Казахстан, Каспійське море, Азербайджан, Грузію та Туреччину до Європи [67].

Коридор CAREC 2 також важливий для Середньоазіатського потоку, який проходить через Російську Федерацію до портів Балтійського чи Чорного морів або до Білорусі, а потім до ЄС. Цей потік включає як енергетичну, так і неенергетичну складові, і використовує порти в Казахстані, Туркменістані, Азербайджані та Грузії для подальшого транспортування до Європи та інших країн [67].

Перший транзитний потік має кілька альтернативних маршрутів, зокрема недорогі, але трудомісткі морські перевезення з портів КНР до Європи. У разі перерви на поточному маршруті CRE товари можна відправити морем, а при проблемах із морським шляхом перейти на залізничне сполучення CRE, хоча його пропускна здатність значно менша за морську. Для потоків між Центральною Азією та її західними партнерами Середній коридор є основним альтернативним маршрутом. Поїзди CRE проходять через нього рідше, ніж через Північний коридор [67].

Середній коридор може стати важливим шляхом до Європи та інших західних і південних ринків для економік Центральної Азії, що пояснює підвищену увагу до нього (Додаток В). Однак цей маршрут має проблеми з інфраструктурою, пропускною спроможністю та логістикою, зокрема через вразливість Каспійського моря до погодних умов [67].

Загальновідомо, що більша частина торгівлі між КНР і Європою здійснюється через морський транспорт, що з'єднує порти КНР і Європи. Повітряний транспорт використовується для товарів з високим співвідношенням вартості до ваги. Нещодавно набув розвитку Євразійський сухопутний міст, що використовує залізниці для транспортування високоцінних і чутливих до часу товарів.

Операції CRE обслуговують два основні торгові потоки:

- КНР та європейські країни (потік КНР–Європа);
- КНР та її російські та білоруські партнери [60].

Загальний контейнерний трафік зріс на 10% у 2022 році до 1 614 000 TEU і на 15% у 2023 році. Однак трафік КНР–Європа впав на 34% у 2023 році порівняно з 2022 роком і ще на 49% у 2023 році порівняно з 2021 роком. Зростання контейнерних перевезень між КНР, Росією та Білоруссю компенсувало це падіння [60].

Зменшення контейнерних перевезень КНР–Європа в 2022–2023 роках було пов'язане з падінням тарифів на океанські перевезення, зокрема між Шанхаєм і Роттердамом, де ціна знизилася з 14 800 до 1000 доларів США за FEU. Міжнародні санкції та невизначеність щодо транзиту через Північний коридор також могли вплинути на це зниження [60].

Незважаючи на це, контейнерні залізничні перевезення через Північний коридор залишаються життєздатною альтернативою для торгівлі між КНР і Європою. У липні 2024 року ціни на морські перевезення підскочили, що призвело до зростання перевезень через Північний коридор, демонструючи його здатність виступати альтернативним маршрутом у разі зростання цін на морське судноплавство [60].

За даними вимірювання та моніторингу ефективності коридору CAREC (CPMM) за березень 2024 року, Середній коридор не залучив більше трафіку і не змінив свою роль у трансконтинентальних перевезеннях, зберігаючи невелику частку ринку. Привертання більшого трафіку до Північного коридору може змінитися, якщо провінційні уряди КНР вирішать поступово припинити субсидування тарифів CRE. Це рішення, яке мало бути запроваджено ще в 2020 році, залишалося відкритим, і впровадження плану з неоголошеної дати може суттєво вплинути на зміну конкурентоспроможності маршрутів [60].

Середній коридор, попри певні труднощі, залишається на нинішньому рівні розвитку, що видно з показників трафіку. У 2022 році цей коридор обробив лише 10 800 TEU, що становить лише 2,6% від обсягу Північного коридору. У 2023 році цей показник впав до 2600 TEU. Це свідчить про обмежену привабливість і недостатню конкурентоспроможність цього маршруту на поточний момент. Проте, за умови подальших інвестицій та реформ, Середній

коридор має потенціал стати важливою альтернативою морському шляху та Північному коридору для торгівлі між КНР і Європою, а також для забезпечення транзиту через Центральну Азію [67].

У жовтні 2023 року під час офіційного візиту Президента Казахстану до КНР було підписано угоду про розвиток Середнього коридору, в рамках якої КНР має інвестувати в модернізацію портів і іншої інфраструктури в Казахстані, а також підтримати розвиток транзитних контейнерних перевезень. Того ж місяця було підписано угоду між Азербайджаном, Грузією та Казахстаном про створення спільного підприємства серед залізничних операторів, яке буде мати схожу структуру з ERA [60].

Крім того, розглядається перспектива розвитку нової гілки транскаспійського маршруту через Узбекистан і Туркменістан, що передбачає використання порту Туркменбаші для подальшого транспортування до Азербайджану і західних ринків. Ці кроки можуть стати важливими етапами в розвитку альтернативних транспортних маршрутів, що забезпечують диверсифікацію торговельних шляхів між КНР та Європою [64].

Енергетичні ресурси, зокрема сира нафта та природний газ, є основними товарами, що експортуються з країн Центральної Азії до Європи. Експорт енергоносіїв з Азербайджану та Казахстану переважно здійснюється через кілька основних маршрутів. Зокрема, Казахстан, головним чином, експортує сиру нафту через Каспійський трубопровідний консорціум (КТК), що обходить Каспійське море на шляху до російського чорноморського порту Новоросійськ. Азербайджан, маючи вихід до Каспійського моря, має більш прямий шлях до Європи через нафто- та газопроводи, що проходять через Грузію і Туреччину до середземноморських портів [64].

Транскаспійський середній коридор має незначне значення для експорту енергії, оскільки більшість поставок сирової нафти з Казахстану здійснюється іншими шляхами. Однак з 2020 по 2023 рік кількість вантажів, які транспортуються через цей коридор з казахстанського порту Актау до Азербайджану та далі на захід, значно зросла. У 2023 році цей обсяг складав

лише 2,1% від загального експорту нафти Казахстану за перші 8 місяців року, порівняно з 0,2% у 2019 році. Це зростання пов'язане з перенаправленням частини експортних поставок нафти через каспійські поромні переправи, що сприяло збільшенню вантажообігу в порту Актау в 2022 та 2023 роках [67].

Туркменістан, ще один учасник розвитку Середнього коридору, експортує сирину нафту та нафтопродукти через Каспійське море з порту Туркменбаші. Порт Туркменбаші є важливим вузлом для транспортування нафтопродуктів до порту Баку в Азербайджані, а звідти – до Європи. Ці поставки складають значну частину неконтейнерних вантажів, що перевозитимуться через цей порт. У 2023 році було експортовано 1,3 мільйона тонн нафтопродуктів через Туркменбаші, що підкреслює важливість цього маршруту для енергетичної торгівлі між Центральною Азією та Європою [67].

Енергетичні ресурси є важливою складовою торгівлі між країнами Центральної Азії та Європою, зокрема через експорт сирової нафти та природного газу з Азербайджану та Казахстану. Однак лише незначна частина цих енергетичних ресурсів транспортується через Транскаспійський середній коридор. Казахстанська сира нафта доставляється до Європи, здебільшого, через Каспійський трубопровідний консорціум, який обминає Каспійське море на шляху до російського чорноморського порту Новоросійськ [64].

Транскаспійські поставки нафти через Середній коридор від казахстанського порту Актау до Азербайджану та далі на захід істотно зросли з 2020 по 2023 рік, хоча навіть після цього вони складають лише 2,1% від загального експорту Казахстану за перші 8 місяців 2023 року (порівняно з 0,2% у 2019 році). Це зростання в основному стало результатом перенаправлення частини експортних поставок нафти через каспійські поромні переправи, що сприяло збільшенню вантажообігу в порту Актау в 2022 та 2023 роках [67].

Туркменістан також бере участь у розвитку Середнього коридору і експортує сирину нафту та нафтопродукти через Каспійське море зі свого порту Туркменбаші. Основні поставки здійснюються до порту Баку в Азербайджані, звідки вантажі йдуть далі до Європи. Нафтопродукти складають значну частину

неконтейнерних вантажів, що перевезені через порт Туркменбаші, і в 2023 році через цей порт було експортовано 1,3 мільйона тонн нафтопродуктів [67].

Збільшення пропускної спроможності портів Актау та Курик у Казахстані, а також в Азербайджані, вимагатиме значних інвестицій у модернізацію інфраструктури, зокрема в розширення портових потужностей та збільшення місткості нафтових танкерів. Це зумовлено мультимодальним характером транспортування енергетичних ресурсів через Середній коридор, який включає перевезення нафти і газу різними видами транспорту: залізницею або трубопроводом з казахстанських родовищ, а потім через Каспійське море судами і знову залізницею чи трубопроводами через Азербайджан, Грузію до ЄС і інших кінцевих точок призначення [64].

Високі витрати, зокрема на транспортування енергоносіїв через різні етапи маршруту, а також обмежена частка загального експортного транспорту нафти, що рухається через цей коридор, ставлять під сумнів його здатність стати значною альтернативою існуючим трубопроводам, навіть при значних інвестиціях [67].

Окрім енергетичних товарів, Середній коридор також обслуговує інші торговельні потоки між країнами Центральної Азії і ЄС, Туреччиною та іншими партнерами. Наприклад, контейнерні вантажі, машини, обладнання та споживчі товари переміщуються в країни Центральної Азії, а сухі насипні вантажі, як-от метали, добрива, хімікати та сільськогосподарська продукція, рухаються в протилежному напрямку. У 2022 році експорт неенергетичних товарів з економік Центральної Азії до ЄС становив 6 мільярдів доларів США, а імпорт – 19 мільярдів доларів [64].

Хоча основні обговорення щодо Середнього коридору фокусуються на залізничному та морському транспорті, вантажні перевезення відіграють важливу роль у загальній міжнародній торгівлі Центральної Азії. Особливо це стосується доставки імпорту для кількох країн Центральної Азії, таких як Киргизстан, який не має виходу до моря, і в якому більшість торгівлі (близько 83% за вагою) здійснюється автомобільним транспортом. У Казахстані, де

розвинута залізнична мережа, близько 20% вантажів перевозяться вантажівками [67].

Фактор автомобільного транспорту в рамках Середнього коридору є ключовим для розуміння ефективності транспортних потоків та розвитку інфраструктури. Оскільки підприємства автомобільного транспорту в регіоні мають значну різноманітність за розмірами і складаються в основному з малих та середніх компаній, їх роль є особливо важливою, хоча й відрізняється від великих залізничних та морських перевізників. Це означає, що вони стикаються з іншими викликами та можливостями, зокрема в аспекті конкурентного середовища, де мають більше гнучкості в виборі маршрутів, але менше ресурсів для перенесення зростання витрат на клієнтів [64].

Однією з основних проблем є асиметрія транспортних потоків, яка підвищує транспортні витрати. Наприклад, Казахстан, з його експортним обсягом, використовує залізничний транспорт для перевезення більш ніж у 3,5 рази більше товарів на експорт, ніж на імпорт. Така асиметрія створює дисбаланс у транспортному потоці, що змушує компанії повернути пусті контейнери або інше обладнання назад до місця відправлення. Це не лише підвищує витрати, але й спричиняє додаткові труднощі у підтриманні ефективності логістики [67].

Додатково, існує проблема з поверненням контейнерів: деякі з них ніколи не повертаються до місця відправлення і використовуються в якості тимчасових складів або навіть торгових точок у країнах Центральної Азії. Це явище підвищує затрати на обробку вантажів і впливає на логістичний ланцюг, що вимагає додаткових ресурсів для контролю за оборотом контейнерів та іншого транспортувального обладнання.

Отже, Центральна Азія займає стратегічно важливе місце в глобальних енергетичних і транспортних коридорах завдяки своєму географічному положенню та обмеженому доступу до морів. Регіон активно інтегрується в глобальну торгівлю через різноманітні маршрути, що з'єднують Азію з Європою, Китаєм, Росією та Іраном. Проте, в умовах глобалізаційних змін, що

супроводжуються політичними та економічними викликами, такі коридори, як Середній, Північний і Південний, стають об'єктами міжнародної конкуренції.

3.2. Проблеми та перспективи регіональної інтеграції

Перш ніж перейти до питання, необхідно окреслити аргументи щодо доцільності інтеграційних процесів у Центральній Азії. Існує низка очевидних і численних пояснень на користь такого підходу. Так, країни Центральної Азії геополітично оточені такими великими державами, як Росія та Китай. Співпраця країн Центральної Азії може відігравати значну роль у нинішніх ризикованих обставинах. Наприклад, уникаючи регіонального тероризму та покращуючи безпеку кордонів, регіон можна перетворити на зону, вільну від ризику.

Унікальні мінеральні багатства регіону, величезні природні ресурси, зокрема нафти, газу та корисних копалин, створюють значні перспективи для економічного розвитку. Економічні зв'язки можна зміцнити шляхом сприяння кооперативній економічній інтеграції та торгівлі в регіоні. Наприклад, спільні енергетичні проекти та транскордонне транспортне сполучення між Узбекистаном, Казахстаном і Таджикистаном можуть збільшити обсяг торгівлі та забезпечити стабільність економік цих країн. Країни Центральної Азії складаються з людей, пов'язаних культурно, релігійно та мовно. Спільні зусилля народів регіону служать імпульсом для покращення відчуття гостинності та взаємної довіри в навколишньому регіоні [68, р. 12].

Але є ряд проблем, які стримують інтеграцію в регіоні. Об'єднання країн Центральної Азії вже більше 30 років розглядається як головне завдання. Цілий ряд внутрішніх і зовнішніх чинників перешкоджає повноцінній реалізації цього процесу. Територіальні, економічні, транскордонні та етнічні проблеми в країнах Центральної Азії мають глибоке коріння і сягають минулого радянської системи господарювання. Ці проблеми й сьогодні продовжують серйозно негативно впливати на етапи розвитку регіону.

Унаслідок розпаду СРСР у 1991 році нові лідери Центральної Азії, зокрема І. Карімов і Н. Назарбаєв, активізували інтеграційні зусилля. У 1994 році через розчарування в СНД і прагнення до більшої незалежності Узбекистан, Казахстан і Киргизстан утворили Центрально-Азіатський Союз, підписавши спільну заяву. Таджикистан і Туркменістан утримались від участі (у Таджикистані тривала громадянська війна). Союз прагнув забезпечити вільний рух товарів, капіталів, послуг і людей, зміцнити безпеку, економічне зростання та політичну стабільність. Проте вже до 2004 року організація фактично припинила існування, а в 2005 році була інтегрована до Євразійського Економічного Співтовариства, що послабило регіональну інтеграцію та спричинило розбіжності в політичних курсах країн регіону.

Центрально-Азіатський Союз зазнав невдачі через політичне суперництво між Узбекистаном й Казахстаном, боротьбу за регіональне лідерство, вплив внутрішніх еліт та відсутність справжнього прагнення до єдності. Таке об'єднання переважно відстоювало інтереси сильніших держав регіону, ігноруючи потреби менших країн. Однак у 2007-2010 рр. в регіоні лунали пропозиції та заклики відновити цю організацію, яка була частиною Євро-Азіатського економічного співтовариства, але залишалася бездіяльною. Проте президент Узбекистану І. Карімов зазначив, що створити Центрально-Азіатський Союз надзвичайно складно, враховуючи відсутність консенсусу між президентами країни, різницю в економічному та соціальному розвитку країн [55].

Загалом, існує кілька основних і актуальних факторів, які сьогодні все ще є перешкодою для інтеграції в Центральній Азії:

1. Одним із головних факторів, що перешкоджають інтеграції в Центрально-Азіатському регіоні, є політична конкуренція між лідерами регіону та відмінність їхніх стратегічних поглядів. Яскравим прикладом цього є політичні відносини між Узбекистаном і Казахстаном після розпаду Радянського Союзу. Політичні лідери завжди використовували різні підходи до здійснення регіональної інтеграції та навіть трактували по-різному політичні курси своїх

країн. Крім того, політика ізоляції Туркменістану зробила процес інтеграції ще більш складним [68, р. 13].

2. Кордони між чотирма країнами досі є суперечливими і призводять до територіальної та етнічної напруги. Відомо, що за часів Радянського Союзу кордони держав у Центрально-Азіатському регіоні були штучно розділені. Після здобуття незалежності перед республіками відразу постала проблема чіткого визначення цих кордонів. За роки незалежності це стало причиною багатьох територіальних суперечок між Узбекистаном, Киргизстаном і Таджикистаном.

3. Міждержавна та соціальна напруга загрожує безпеці та стабільності всього регіону Центральної Азії. Однією з головних проблем делімітації та демаркації кордонів у Центральній Азії є відсутність упорядкованої правової бази, схваленої всіма країнами регіону. Хоча є спільне розуміння цього, проблеми у використанні води та інших ресурсів ускладнюють прийняття спільних рішень [68, р. 13].

4. Зміни в гідрологічній системі річок Центральної Азії, відсутність узгодженого порядку збалансованого водокористування, посилення конкуренції за природні водні ресурси. Після розпаду СРСР, а саме під час зміни розподілу природних ресурсів і управління ними, конкуренція за воду надзвичайно зросла. Відомо, що більшість річок, розташованих у Центрально-Азіатському регіоні, є транскордонними, бо перетинають кордони двох чи більше країн. Річки Амудар'я і Сирдар'я протікають через Киргизстан, Таджикистан, Узбекистан, Туркменістан і Казахстан і через це виникають суперечки щодо правильного розподілу води – країни верхньої течії (Киргизстан і Таджикистан) контролюють рівень води, а країни нижньої течії (Узбекистан, Туркменістан і Казахстан) використовують ці води для зрошення.

Крім того, лідери країн Центральної Азії не дійшли згоди щодо будівництва водних об'єктів у регіоні. Наприклад, великий протест в регіоні викликав план будівництва Рогунського водосховища, яке займає значну частину акваторії Амудар'ї і мало бути побудоване в Таджикистані. Двосторонні відносини між Таджикистаном і Узбекистаном залишалися складними через

відсутність співпраці у сфері управління транскордонними річками. За часів І. Карімова Узбекистан рішуче виступав проти будівництва Рогунського водосховища, оголосивши, що будівництво цієї ГЕС зменшить воду в річках, а також попередивши про небезпеку екологічної катастрофи в разі руйнування дамби ГЕС [58].

5. Відсутність колективної ідентичності та недовіра між державами. Після розпаду СРСР головним завданням держав Центрально-Азіатського регіону є збереження щойно здобутої незалежності та її зміцнення - для цього всі країни регіону пішли своїм шляхом. Країни Центральної Азії все ще мають різні погляди на свою регіональну ідентичність з точки зору культурних, політичних та економічних факторів. Так, наприклад, Казахстан зосередився більше на співпраці з європейськими та західними організаціями, в той час як Узбекистан, Таджикистан і Туркменістан обрали різні політичні стратегії.

6. Вплив зовнішніх гравців. Центральна Азія вважається унікальним перехрестям шляхів, її територія є мостом між Росією, Китаєм, Іраном та Близьким Сходом, Пакистаном та Індією. Серед зовнішніх центрів сили в інтеграції в Центральній Азії зацікавлені також США та ЄС на протиположному зростаючому впливу Росії та Китаю.

7. Проблема Афганістану. Екстремізм в Афганістані та занепокоєння тероризмом спонукають країни Центральної Азії до співпраці, хоча цей процес загрожує ускладненнями. На даний момент багато країн Центральної Азії не вважають Афганістан частиною цього регіону. Незважаючи на це, Узбекистан вважає Афганістан частиною Центральної Азії та прагне сприяти миру. Для продуктивного результату всі країни Центральної Азії повинні розробити єдину стратегію щодо Афганістану, щоб об'єднатися в боротьбі з тероризмом і наркобізнесом [55].

Інтеграцію Центральної Азії умовно можна умовно поділити на два етапи: перший – після здобуття незалежності, другий – з 2017 року. Саме тоді, з приходом до влади Ш. Мірзієєва в Узбекистані, регіональна інтеграція значно активізувалася - було покращено економічні, політичні та культурні зв'язки між

країнами. Узбекистан ініціював спрощення візового режиму, поглибив співпрацю із сусідами та став стратегічним партнером у регіоні. Показовими стали офіційні візити Ш. Мірзійоева до Казахстану, Туркменістану, Киргизстану, а також зустріч з президентом Таджикистану Е. Рахмоном у 2017 році. Відновлення авіасполучення між Ташкентом і Душанбе після 25-річної перерви та укладення угоди про стратегічне партнерство з Туркменістаном стали важливими кроками до зміцнення співпраці. Велику роль у підтримці інтеграції відіграла також міжнародна конференція в Самарканді під егідою ООН у 2017 році – тоді відбулося поглиблення багатосторонніх відносин і загальне процвітання регіону [68, р. 15].

Отже, формування колективної регіональної ідентичності є чи не найважливішим чинником центральноазіатського регіоналізму. У разі розвитку міжрегіонального підприємництва та економічної діяльності, країни Центральної Азії можуть посилити своє почуття спільної ідентичності. Загалом, для такого виду інтеграції вкрай необхідна територіальна спільність, обов'язкові та уніфіковані закони, а також система, що забезпечує та контролює виконання цих правил.

3.3. Сучасні геополітичні проблеми та перспективи розвитку Центральної Азії

Центральна Азія перебуває на критичному етапі, піддаючись впливу різноманітних глобальних держав і регіональних гравців. Стратегічний ландшафт характеризується делікатним балансом інтересів, у тому числі Сполучених Штатів, Росії, Китаю та Європейського Союзу. Стабільність регіону має вирішальне значення не лише для його власного розвитку, а й для ширшої міжнародної безпеки. Такі виклики, як політична нестабільність, економічна нерівність, загрози безпеці та конкуренція між зовнішніми гравцями, формують динаміку регіону. Завдяки взаємодії з регіональними зацікавленими сторонами

та міжнародними партнерами стратегія, зосереджена на Центральній Азії, може сприяти миру, безпеці та процвітання в регіоні.

Центральна Азія продовжує стикатися з низкою соціальних, економічних та політичних проблем, таких як високий рівень корупції, безробіття, екологічні загрози та низький рівень розвитку освіти та охорони здоров'я. У деяких країнах соціальна та політична нестабільність є постійною загрозою, з огляду на ризик ескалації внутрішніх конфліктів. Економічна залежність від природних ресурсів, зокрема від гідроенергетичних можливостей Амудар'ї, створює загрози для національної безпеки. Погіршення екологічної ситуації через зміну клімату, зокрема висихання річок та погіршення водних ресурсів, має значний вплив на продовольчу безпеку та рівень життя в регіоні [74]. Серед багатьох викликів у Центральній Азії найсерйознішим зовнішнім викликом для цих пострадянських держав залишається Афганістан.

Жоден з урядів Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану чи Узбекистану публічно не коментує конкретних ісламістських загроз. Втім, у цих країнах з мусульманською більшістю здійснюються численні заходи, спрямовані на контроль за тим, як саме сповідується іслам і що саме люди говорять про цю релігію в соціальних мережах. Правоохоронні органи проводять операції з безпеки, спрямовані на виявлення та нейтралізацію підозрюваних ісламських екстремістів, що майже напевно спонукає частину громадян країн Центральної Азії до участі в терористичних змовах і актах за межами регіону. Подібне вже траплялося раніше в Центральній Азії, проте попередні прояви екстремізму або тероризму зазвичай стосувалися лише окремих держав регіону. Нині ж усі п'ять урядів регіону вживають заходів, що свідчить про поширення нової хвилі занепокоєнь по всій Центральній Азії. Хоча ці побоювання не пов'язані безпосередньо з «Талібаном», нещодавні заворушення в регіоні почалися після повернення талібів до влади в Афганістані в середині серпня 2021 року [36].

Таджикистан, що межує з Афганістаном, залишається найбільш вразливою країною регіону. Після громадянської війни держава зберігає авторитарний режим, а передача влади може спричинити новий конфлікт після можливої

смерті президента Емомалі Рахмона. Слабка економіка, висока залежність від грошових переказів і ризик боргової кризи роблять Таджикистан особливо вразливим до зовнішніх шоків [36].

Узбекистан отримав значну фінансову підтримку від США через міжнародні організації. Попри легітимність президента Мірзійоєва, ситуація залишається нестабільною через економічну кризу, безробіття серед молоді та перенаселення. Киргизстан, незважаючи на певну стабілізацію за президентства С. Жапарова, продовжує переживати стан постійної внутрішньополітичної нестабільності. За мінімального зовнішнього впливу ця нестабільність легко може призвести до чергової спроби насильницької зміни влади.

У нейтральному Туркменістані, який залишається однією з найбільш закритих країн світу, незважаючи на зовнішню видимість внутрішньополітичної стабільності, наростає внутрішньосімейний конфлікт у клані Бердимухамедова. Влада нинішнього президента С. Бердимухамедова значною мірою гарантується збереженням ключових важелів державного контролю в руках його батька. У разі раптової смерті Бердимухамедова-старшого влада його сина неминуче буде оскаржена двоюрідними братами [36].

Казахстан залишається найстабільнішою пострадянською державою Центральної Азії, зберігаючи прагматичну зовнішню політику та дружні відносини з усіма сусідами. Після протестів 2022 року в країні було проведено реформи, зокрема обмежено президентський термін до одного семи років. Попри стабільність, Казахстан стикається з внутрішніми викликами та занепокоєнням через експансіоністські амбіції Росії, з якою має найдовший сухопутний кордон [36].

Загрози та виклики також можна розглядати як створення можливостей для Центральної Азії. Ці чинники можуть спровокувати та стати рушійною силою для більш тісної інтеграції країн регіону в економіці, безпеці, захисті довкілля та інших сферах. Країни Центральної Азії активізували механізми міжрегіонального співробітництва транскордонної торгівлі та ініціювали створення економічних хабів. Казахстан створює спеціальні економічні зони на

кордонах з Узбекистаном і Киргизстаном. Туркменістан і Узбекистан почали будівництво прикордонних торгових зон [39]. Узбекистан і Таджикистан планують створити прикордонні промислово-торговельні зони. Створення цих промислово-торговельних зон означає спільні зусилля між Узбекистаном і Таджикистаном для зміцнення економічних зв'язків і сприяння взаємному розвитку в регіоні.

Попри складні внутрішні та зовнішні виклики, країни Центральної Азії мають значні можливості для економічної інтеграції та спільного розвитку. Вони активно працюють над створенням прикордонних економічних зон, зокрема між Казахстаном, Узбекистаном і Киргизстаном. Регіональне економічне співробітництво, розширення транскордонної торгівлі та розвиток інфраструктури можуть стати основними драйверами економічного зростання та стабільності в Центральній Азії. Програми співпраці в енергетичному секторі, розвиток інфраструктури та транспортних коридорів можуть сприяти не лише економічному процвітанню, але й забезпеченню енергетичної безпеки, зокрема через підвищення ефективності використання водних ресурсів та альтернативних джерел енергії.

Слід зазначити, що експансіоністська політика Росії була фактором пробудження регіону, особливо для Казахстану з його північним кордоном з РФ та значною кількістю етнічних росіян. Проте більші інвестиції в програми соціального та економічного розвитку, створення нових робочих місць і покращення умов життя, особливо в прикордонних районах, можуть протистояти сепаратистським планам. Санкції проти Росії стали поштовхом до диверсифікації комерційного партнерства в країнах Центральної Азії. Вони активно працюють над розширенням своїх партнерських мереж, особливо з країнами Південної Азії та Близького Сходу [36].

Як зазначалося вище, держави Центральної Азії продовжують залишатися об'єктами зовнішньополітичної конкуренції між США, ЄС, Китаєм, Туреччиною, Росією. США мають менший економічний вплив на регіон, ніж Китай, Росія чи Туреччина [66]. Торгівля Китаю з Центральною Азією зараз у 10

разів перевищує торгівлю зі Сполученими Штатами. Після вторгнення в Україну країни Центральної Азії стали більш обережними у відносинах з Росією і так само скептично ставляться до китайського впливу [66]. Це має створити вікно можливостей для Сполучених Штатів, щоб зміцнити свій імідж шляхом збільшення довгострокових інвестицій у регіон.

Однак не можна недооцінювати географічні реалії, існуючі економічні мережі та можливість більш агресивної політики та дестабілізуючих дій Росії щодо країн Центральної Азії, які вона вважає зоною своїх інтересів. Географічна віддаленість Сполучених Штатів від регіону є значною перешкодою для більш активного втручання Америки у справи Центральної Азії. Експерти стверджують, що регіон рідко є головним пріоритетом зовнішньої політики США і служить лише стартовим майданчиком для участі США в Афганістані [72]. Так само для США цей регіон має другорядне значення з економічної точки зору.

Нинішньої американської економічної присутності в регіоні достатньо для зовнішньополітичних цілей: американські компанії вже давно беруть участь у найприбутковіших енергетичних проектах з додатковими фінансовими інвестиціями обмеженої економічної цінності. Однак існують розширені можливості для західних інвестицій. Однією з таких можливостей є забезпечення виробництва з родовищ рідкоземельних металів у країнах Центральної Азії, поставки яких з Китаю на світовий ринок скоротилися. Партнерство між західними країнами та країнами Центральної Азії може мати взаємовигідні результати у світлі глобальної економічної конкуренції.

Ініціатива «Побудуй кращий світ» (2021-2035 рр., обсяг фінансування 40 трильйонів доларів) добре узгоджується з європейським проектом «Глобальна Європа» (2021-2027 рр., 79,5 млрд євро). Країни ЄС більше, ніж США, зацікавлені в енергетичних ресурсах регіону. Тому видається доцільним покладатися на те, що ЄС очолить розширення західної економічної присутності в регіоні як альтернативу зусиллям під проводом США [36].

Слід також зазначити, що, крім прямих іноземних інвестицій, значну роль у фінансуванні програм і проектів розвитку відіграють міжнародні фінансові установи. Основними міжнародними фінансовими організаціями, які підтримують Центральну Азію, є Група Світового банку, Європейський банк реконструкції та розвитку та Азіатський банк розвитку [36]. З моменту здобуття незалежності Узбекистан отримав близько 13,8 мільярдів доларів фінансової допомоги від міжнародних фінансових організацій, Киргизстан – понад 4,2 млрд доларів, Казахстан – 1,7 млрд доларів, Таджикистан – понад 511 млн доларів, Туркменістан – близько 51 млн доларів. Всі держави регіону оновили свої стратегії соціально-економічного розвитку у 2022 році, чітко визначивши цілі подальшої співпраці зі США та ЄС [36].

Нарешті, слід враховувати фактор зростання частки молодих поколінь країн Центральної Азії, які мають менші культурні зв'язки з Росією, ніж старші покоління. Більш активні інвестиції з боку США та Заходу в наступні покоління, а також зосередження на роботі з молоддю з метою формування ядра, більш культурно налаштованого на Сполучені Штати. У довгостроковій перспективі люди з цього ядра можуть стати лідерами центральноазіатських держав майбутнього [36].

Отже, у майбутньому розвиток Центральної Азії значною мірою залежатиме від рівня міжнародної співпраці, інвестицій та підтримки зі сторони міжнародних організацій, таких як Світовий банк, Європейський банк реконструкції та розвитку, а також від взаємодії з міжнародними фінансовими інститутами, що активно підтримують соціально-економічні проекти. Однак, незважаючи на ці можливості, регіон залишатиметься під загрозою дестабілізації через зовнішні впливи, національні конфлікти та економічні виклики. Центральна Азія перебуває на перехресті ключових геополітичних інтересів, і її майбутнє визначатиметься здатністю країн регіону ефективно використовувати свої економічні та природні ресурси, посилити внутрішню стабільність і зберегти незалежність у контексті глобальних змін.

Висновки до розділу 3

Центральна Азія займає стратегічно важливе місце в глобальних енергетичних і транспортних коридорах завдяки своєму географічному положенню та обмеженому доступу до морів. Регіон активно інтегрується в глобальну торгівлю через різноманітні маршрути, що з'єднують Азію з Європою, Китаєм, Росією та Іраном. Проте, в умовах глобалізаційних змін, що супроводжуються політичними та економічними викликами, такі коридори, як Середній, Північний і Південний, стають об'єктами міжнародної конкуренції. Після початку війни в Україні та через поточні геополітичні напруження, важливість Середнього коридору значно зросла, що особливо вигідно для країн Центральної Азії, таких як Казахстан, Киргизстан і Таджикистан, які прагнуть зміцнити свої економічні зв'язки з Європою та іншими важливими ринками. Зростання уваги до нових гілок транскаспійських шляхів і ініціатив, таких як інвестиції Китаю в Казахстан і Азербайджан, свідчить про прагнення диверсифікувати торгові шляхи і зменшити залежність від традиційних морських та залізничних маршрутів. Транспортування енергетичних ресурсів, зокрема нафти та газу, є однією з основних складових економіки Центральної Азії, і розвиток енергетичних маршрутів відіграє важливу роль у забезпеченні енергетичної безпеки Європи та інших ринків. Проте країни Центральної Азії повинні активно працювати над поліпшенням своєї інфраструктури та забезпеченням стабільності в транзитних потоках.

Регіональна інтеграція в Центральній Азії є стратегічно необхідною для зміцнення політичної стабільності, економічного зростання та безпеки в умовах зростаючого геополітичного тиску з боку зовнішніх держав. Унікальні природні ресурси, історико-культурна спільність народів регіону та потенціал економічної взаємодії створюють сприятливі передумови для такого об'єднання. Водночас існує низка глибоких структурних перешкод – від політичної конкуренції та відсутності єдиного бачення інтеграційного розвитку до нерегульованих прикордонних, етнічних і водних конфліктів. Досвід попередніх спроб створення інтеграційних об'єднань свідчить про те, що без політичної волі, довіри між

лідерами та прозорого механізму співпраці об'єднання залишатиметься декларативним. Перспективи інтеграції в Центральній Азії полягають у необхідності поступового подолання цих бар'єрів через діалог, створення спільних інституцій, розвиток «водної дипломатії», вирішення прикордонних суперечок та укріплення регіональної ідентичності. Лише за таких умов можлива справжня консолідація країн Центральної Азії в єдиний регіональний простір.

Сучасні геополітичні проблеми та перспективи розвитку Центральної Азії перебувають у контексті складного перехрестя глобальних і регіональних впливів. Цей регіон займає важливе стратегічне положення, яке визначається не лише його історичною, культурною та економічною роллю, а й його інтеграцією у глобальні політичні та економічні процеси. Серед основних викликів, з якими стикаються країни Центральної Азії, можна виокремити зовнішньополітичну конкуренцію, економічну нестабільність, соціально-політичні кризи, корупцію, екологічні проблеми та питання безпеки, особливо щодо ситуації в Афганістані. Не зважаючи на ці труднощі, країни регіону мають значний потенціал для інтеграції та співпраці, що може стати основою для їхнього майбутнього процвітання. Ініціативи по створенню прикордонних економічних зон, розвиток інфраструктури та співпраця в енергетичному секторі можуть стати ключовими чинниками для забезпечення стабільності та розвитку в Центральній Азії. Крім того, зростаюча роль молодих поколінь та зміна їх культурних орієнтацій створюють нові можливості для міжнародних партнерств і впливу на майбутнє регіону.

ВИСНОВКИ

Поняття геополітичного порядку у сучасній науковій літературі розглядається крізь призму низки теоретичних підходів, кожен з яких акцентує на окремих аспектах цього багатогранного феномену. Класичний реалізм та неореалізм трактують порядок як результат балансу сил між державами, що діють у анархічному середовищі міжнародної системи. У рамках неореалізму ключову роль відіграє структура міжнародної системи, яка зумовлює поведінку держав, їхню конкуренцію та необхідність формування стратегічних альянсів. Неоліберальний інституціоналізм висуває тезу про можливість стабільного міжнародного порядку через інституційну співпрацю та взаємозалежність. За цим підходом, інститути не лише регулюють взаємодію, а й знижують рівень конфліктності, створюючи передумови для довготривалої безпеки. Конструктивізм наголошує на ролі ідей, ідентичностей і дискурсів у формуванні міжнародного порядку. Геополітика в цьому контексті постає як сфера смислотворення, а порядок – як результат уявлень про світ, нав'язаних або прийнятих суб'єктами міжнародних відносин. Критична геополітика аналізує саму природу геополітичного знання як інструменту влади, підкреслюючи, що поняття порядку є не нейтральним, а сконструйованим ідеологічно, через мову, карти, наративи та риторичку. Геоекономічний підхід дозволяє аналізувати порядок як форму просторової економічної організації, де контроль над ресурсами, інфраструктурою і потоками капіталу стає ключовим джерелом впливу. Окрім зазначених парадигм, важливим є підхід багатополлярності, що описує міжнародний порядок як результат конкуренції та взаємодії між кількома геополітичними центрами сили. Методологія дослідження охоплює системний, структурно-функціональний, географічний та регіональний підходи, що забезпечують комплексний аналіз геополітичної ситуації. Конструктивізм підкреслює роль соціальних уявлень та ідентичностей у формуванні регіонального порядку, а ліберальний підхід зосереджується на інституційній взаємодії та стабільності міжнародного середовища. Обидва підходи важливі для

аналізу регіонів, де є як жорсткі безпекові виклики, так і потенціал для партнерських відносин.

Розташована на перетині шляхів між Європою, Азією та Близьким Сходом, Центральна Азія привертає увагу ключових гравців світової політики – Росії, Китаю, США, ЄС, Туреччини, а також таких регіональних сил, як Іран, Індія та Пакистан. Зростання впливу Китаю, ослаблення позицій Росії внаслідок її агресії проти України та загострення глобального суперництва лише посилили важливість Центральної Азії як буферної та транзитної зони. Попри історичну, економічну та міграційну залежність від Росії, країни регіону демонструють обережну, але послідовну спробу зберігати зовнішньополітичний баланс шляхом багатовекторності. Вони намагаються уникати жорсткої конфронтації з Москвою, паралельно розвиваючи зв'язки з Пекіном, Анкарою, країнами Заходу та міжнародними інституціями. Такий курс дозволяє їм зберігати відносну автономію, адаптуватися до змін глобального порядку та поступово формувати власну роль у новій архітектурі міжнародних відносин. Сучасна дипломатія Центральної Азії відзначається прагматичним підходом, що відображає багатовекторну зовнішню політику її країн, яка дозволяє зберігати дипломатичні та економічні стосунки з різними міжнародними акторами. Це дозволяє регіону зміцнювати свою позицію на світовій арені та в контексті міжнародних економічних і безпекових процесів.

Геополітичні взаємодії між державами Центральної Азії протягом останніх трьох десятиліть відзначаються складністю, динамічністю та поступовим зміцненням регіональної співпраці. Незважаючи на численні історичні виклики, суперечності у політичних підходах і ресурсні обмеження, країни регіону демонструють прагнення подолати внутрішні протиріччя та формувати спільний регіональний порядок денний. Активізація ролі Узбекистану та Казахстану як лідерів інтеграційних процесів, поява регулярних зустрічей глав держав та розширення спектра двосторонніх і багатосторонніх угод свідчать про поступове зміцнення політичної волі до консолідації. Водночас вплив зовнішніх гравців – зокрема Росії, Китаю – залишається вагомим фактором, що визначає напрямки

та характер регіональної інтеграції. Виникнення нових платформ співпраці з нерегіональними партнерами посилює міжнародну автономію країн Центральної Азії та сприяє формуванню їхнього самостійного голосу на світовій арені.

Регіон залишається важливим для геополітичної боротьби великих держав, зокрема Росії, Китаю, США та інших, що активно змагаються за економічний і політичний вплив. Географічне розташування регіону, багатство природних ресурсів, стратегічне значення для транспортних маршрутів та загрози з боку сусіднього Афганістану визначають Центральну Азію як ключовий простір для зовнішніх «гравців». Хоча країни регіону намагаються зберігати політичну автономію та проводити багатовекторну зовнішню політику, внутрішні суперечності, економічні та безпекові виклики, а також зростаючий вплив таких акторів, як Китай та Росія, сприяють глибшій інтеграції Центральної Азії в глобальні геополітичні процеси. Присутність Росії і Китаю в регіоні, на тлі ініціативи «Пояс і шлях» та інфраструктурних проєктів, сприяє зміні економічної карти Центральної Азії, зокрема у сфері енергетичних ресурсів і торговельних коридорів. Водночас присутність США і ЄС орієнтована на підтримку політичних реформ і боротьбу з безпековими загрозами. Транспортування енергетичних ресурсів, зокрема нафти та газу, є однією з основних складових економіки Центральної Азії, і розвиток енергетичних маршрутів відіграє важливу роль у забезпеченні енергетичної безпеки Європи та інших ринків. Проте країни Центральної Азії повинні активно працювати над поліпшенням своєї інфраструктури та забезпеченням стабільності в транзитних потоках.

Держави Центральної Азії займають стратегічно важливе місце в глобальних енергетичних і транспортних коридорах завдяки своєму географічному положенню та обмеженому доступу до морів. В умовах глобалізаційних змін, що супроводжуються політичними та економічними викликами, такі коридори, як Середній, Північний і Південний, стають об'єктами міжнародної конкуренції. У майбутньому розвиток Середнього коридору і інших альтернативних маршрутів може залежати від подальших інвестицій у

модернізацію інфраструктури, політичної стабільності та співпраці між країнами Центральної Азії та їх партнерами. Зростання уваги до нових гілок транскаспійських шляхів і ініціатив, таких як інвестиції Китаю в Казахстан і Азербайджан, свідчить про прагнення диверсифікувати торгові шляхи і зменшити залежність від традиційних морських та залізничних маршрутів. Транспортування енергетичних ресурсів, зокрема нафти та газу, є однією з основних складових економіки Центральної Азії, і розвиток енергетичних маршрутів відіграє важливу роль у забезпеченні енергетичної безпеки Європи та інших ринків.

Регіональна інтеграція в Центральній Азії є стратегічно необхідною для зміцнення політичної стабільності, економічного зростання та безпеки регіону в умовах зростаючого геополітичного тиску з боку зовнішніх держав. Унікальні природні ресурси, історико-культурна спільність народів регіону та потенціал економічної взаємодії створюють сприятливі передумови для такого об'єднання. Водночас існує низка глибоких структурних перешкод – від політичної конкуренції та відсутності єдиного бачення інтеграційного розвитку до нерегульованих прикордонних, етнічних і водних конфліктів. Досвід попередніх спроб створення інтеграційних об'єднань свідчить про те, що без політичної волі, довіри між лідерами та прозорого механізму співпраці об'єднання залишатиметься декларативним. Перспективи інтеграції в Центральній Азії полягають у необхідності поступового подолання цих бар'єрів через діалог, створення спільних інституцій, розвиток «водної дипломатії», вирішення прикордонних суперечок та укріплення регіональної ідентичності. Лише за таких умов можлива справжня консолідація країн Центральної Азії в єдиний регіональний простір. Серед основних викликів, з якими стикаються країни Центральної Азії, можна виокремити зовнішньополітичну конкуренцію, економічну нестабільність, соціально-політичні кризи, корупцію, екологічні проблеми та питання безпеки, особливо щодо ситуації в Афганістані. Ініціативи по створенню прикордонних економічних зон, розвиток інфраструктури та співпраця в енергетичному секторі можуть стати ключовими чинниками для

забезпечення стабільності та розвитку в Центральній Азії. Крім того, зростаюча роль молодих поколінь та зміна їх культурних орієнтацій створюють нові можливості для міжнародних партнерств і впливу на майбутнє регіону. Центральна Азія перебуває на перехресті ключових геополітичних інтересів, і її майбутнє визначатиметься здатністю країн регіону ефективно використовувати свої економічні та природні ресурси, посилити внутрішню стабільність і зберегти незалежність у контексті глобальних змін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бірта Г.О. Методологія і організація наукових досліджень : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 142 с.
2. Волович О. Суперництво Туреччини і Росії в Центральній Азії на тлі заворушень у Казахстані. *Борисфен Інтел: незалежний аналітичний центр геополітичних досліджень*. 2022. 23 січня. URL: <https://bintel.org.ua/analytics/supernictvo-turechchini-i-rosii-v-centralnij-azii-na-tli-vistupiv-u-kazakhstan/>
3. Волошенко І. Україна і держави Центральної Азії у нових геополітичних реаліях: геоекономічний та геостратегічний аспекти. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Географічні науки. 2020. Вип. 11. С. 25–30.
4. Гольцов А. Г. Багатополярна геополітична організація світу: проблеми і тенденції формування. *Наукові праці МАУП*. 2013. Вип. 3. С. 30-35.
5. Гольцов А. Г. Геополітика та політична географія: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 416 с.
6. Гольцов А. Г. Геополітичний порядок у Центральній Азії. *«Politicus»*. 2024. № 5. С. 127-132.
7. Гольцов А. Г. Геостратегія держави: прикладний вимір. *«Politicus»*. 2023. №1. С. 72-77.
8. Гольцов А. Г. Захід у світовому геополітичному порядку. *«Politicus»*. 2022. № 6. С. 66–71.
9. Дашевська О. Новий світовий порядок: теоретичні концепції. *European political and law discourse*. 2015. Vol. 2 . С. 59-64.
10. Деменко О. Центральна Азія у сучасній системі міжнародної безпеки. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2019. № 9. С. 48–52.
11. Держави Центральної Азії в контексті конкуренції світових акторів після початку широкомасштабного вторгнення Росії в Україну : аналіт. доп. / [Александров О., Борділовська О., Веселовський А. та ін.]; за ред. О. Александрова, М. Паламарчука. Київ: НІСД, 2024. 59 с.

12. Дністрянський М. С. Геополітика: навч. посіб. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 436 с.
13. Дністрянський М. С. Геополітичні доктрини і підходи: критичний аналіз методології. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 114 с.
14. Дністрянський М. С. Концептуально-методологічні проблеми геополітики як наукової дисципліни. *Вісник Львівського університету. Серія географічна*. 2014. Випуск 47. С. 115–123.
15. Дорошко М., Волошенко І. Політика Європейського Союзу на пострадянському просторі Центральної Азії: теоретичні та прикладні аспекти. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини*. 2019. Вип. 2. С. 5-12.
16. Кіссінджер Г. Світовий порядок: роздуми про характер націй в історичному контексті / пер. з англ. Київ: Наш Формат, 2020. 320 с.
17. Кондратенко О. Ю. Концептуальні основи геополітики та геостратегії. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*. 2015. № 2. С. 129–139.
18. Кондратенко О. Ю. Перспективи зміни парадигми світового порядку у контексті російсько-української геополітичної кризи. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2014. Вип. 120(1). С. 47–58.
19. Коппель О.А. Глобальні тренди світової політики. *Регіональні студії. Ужгород, Видавничий дім «Гельветика»*. 2020. Вип. 20. С. 109-114.
20. Коппель О. А. Цивілізаційна парадигма формування нового світового порядку в умовах глобалізації. 2017. URL: <http://helen-koppel.narod.ru/017.htm>.
21. Крисаченко В. Геополітика. Науковий інструментарій українознавця: довідник. Київ: ННДІУВІ, 2012. 365 с.
22. Ляшенко Т. Російсько-українські відносини в політичній думці Центральної Азії. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. 2018. Вип. 2 (70). С. 106-120.

23. Мазуренко І. М. Геополітичні характеристики як форма реалізації геополітики. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2019. № 2. С. 14-21.
24. Микитчук Н. М. Інтереси та політика КНР в Центральній Азії. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*. 2012. Вип. 22 (3). С. 309-314.
25. Микитчук Н. М. Країни Центральної Азії: участь в міжнародних організаціях, проблеми систем колективної безпеки та регіональної інтеграції. *Регіональні студії* / редкол.: М. М. Палінчак (голов. ред.), І. М. Вегеш, Є. І. Гайданка та ін. Ужгород : Видавничий дім "Гельветика", 2022. Вип. 28. С. 103–107.
26. Основи методології та організації наукових досліджень : навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А.Є. Конверського. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 352 с.
27. Парфіненко А. Ю. Центральна Азія як геостратегічний регіон у сучасному геополітичному протистоянні. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2022. Вип. 15. С. 24–36.
28. Соловійова Е. Світові центри сили в Центральній Азії та їх вплив на зовнішню стратегію Туреччини в регіоні. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого*". Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2023. № 3(58).
29. Фесенко М. В. Проблеми та перспективи формування нового міжнародного порядку в умовах нестаціонарності. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2014. Вип. 120 (ч.1). С. 113-126.
30. Цибульський С. І. Особливості геостратегії держав сучасності. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2009. Т. 2. № 84. С. 121–128.
31. Чекаленко Л.Д. Геополітичні впливи на трансформацію країн Центральної Азії. *Особливості суспільно-політичної модернізації країн пострадянського*

- простору*: монографія / за редакцією кандидата історичних наук, доцента А.Г. Бульвінського. ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», К., 2017. С. 121-136.
32. Agnew J. A., Corbridge S. *Mastering Space: Hegemony, Territory and International Political Economy*. London: Routledge, 1995. 260 p.
 33. Akbari H. Geopolitical Challenges in the Formation of Nations in Central Asia and the Caucasus; A Comparative Study. *Geopolitics Quarterly*. 2023. Volume: 19, No 2. P. 156-193.
 34. Bradley J., Lemon E. In Russia's Shadow: China's Rising Security Presence in Central Asia. *Kennan Cable*. No. 52. May 2020. URL: <https://www.wilsoncenter.org/publication/kennan-cable-no-52-russias-shadow-chinas-rising-security-presence-central-asia>
 35. Brzezinski Z. *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*. New York: Basic Books, 1997. 240 p.
 36. Central Asia – Challenges and Opportunities for Regional Stability. URL: https://nesa-center.org/dev/wp-content/uploads/2024/04/2024-0417_Central-Asia-Challenges-and-Opportunities-for-Regional-Stability.pdf
 37. Central Asia - European Commission. URL: https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/where/asia-and-pacific/central-asia_en
 38. Connecting Europe and Asia. Publications Office of the European Union. 2018. URL: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/joint_communication_-_connecting_europe_and_asia_-_building_blocks_for_an_eu_strategy_2018-09-19.pdf
 39. Desk W. Uzbekistan and Tajikistan Discuss Industrial and Trade Zones in Border Territories. *WorldEcho News*. February 14, 2024. URL: <https://en.wenews.pk/uzbekistan-and-tajikistan-discuss-industrial-and-trade-zones-in-border-territories/>
 40. Dzhuraev S. Central Asia in a shifting geopolitical landscape. URL: <https://crossroads-ca.org/central-asia-in-a-shifting-geopolitical-landscape/>

41. Flint C., Taylor P. *Political Geography, World-Economy, Nation-State and Locality*. 6th ed. London; New York: Routledge, 2011. 340 p.
42. Fuller G. *Central Asia: The New Geopolitics*. URL: <https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/reports/2007/R4219.pdf>
43. *Geopolitics, Geography and Strategy* / C. S. Gray, G. Sloan (Eds.). London : Routledge, 2014. 304 p.
44. Goltsov A. The Contemporary Geopolitical Order in the Arctic Region. *Cogito. Multidisciplinary Research Journal*. 2024. Vol. XVI, No 1. P. 61–80.
45. Hynek O. Geopolitics of Central Asia: Between the Russian Bear and the Chinese Dragon. *Central European Journal of Politics*. 2020. Volume 6, Issue 2. P. 73–93.
46. Ikenberry J. *After Victory. Institutions, Strategic Restrain, and the Rebuilding of Order After Major Wars*. 2001. Princeton, N. J. 293 p.
47. Ikenberry J. American Power and the Empire of Capitalist Democracy. *Review of International Studies*. 2001. № 27. P. 191–212.
48. Ikenberry G. J. The Illusion of Geopolitics: The Enduring Power of the Liberal Order. *Foreign Affairs*. 2014. No. 3. P. 80-90.
49. Ikenberry G. J. Three Worlds: the West, East and South and the competition to shape global order. *International Affairs*. 2024. No. 1. P. 121–138.
50. Joint Communiqué: 17th EU-Central Asia Ministerial Meeting. *European Commission*. 2021. 22 November. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/joint-communicu%C3%A9-17th-eu-central-asia-ministerial-meeting_en
51. Kazakhstan-China Pipeline. URL: <https://www.kcp.kz/>.
52. Keohane R. Power and Governance in a Partially Globalized World. URL: https://dl1.cuni.cz/pluginfile.php/486331/mod_resource/content/0/Robert%20Keohane%20Power%20and%20Governance%20in%20a%20Partially%20Globalized%20World.pdf
53. Laruelle M., Peyrouse S. Foreign Policy and Myth-making: Great Game, Heartland, and Silk Roads. *Mapping Central Asia: Indian Perceptions and Strategies*. Farnham, UK: Ashgate. 2011. P. 7-20.

54. Laruelle M., Peyrouse S. *Globalizing Central Asia: Geopolitics and the challenges of economic development*. Abingdon-on-Thames: Routledge, 2013. 376 p.
55. Lee D. Central Asian integration: more real than ever? URL: <https://astanatimes.com/2017/05/central-asian-integration-more-real-than-ever/>
56. Li Y. The greater Eurasian partnership and the Belt and Road Initiative: Can the two be linked? *Journal of Eurasian Studies*. 2018. Vol. 9. № 2. P. 94–99.
57. McGlinchey E. Leadership Succession, Great Power Ambitions, and the Future of Central Asia. *Central Asian Affairs*. 2016. Vol. 3. № 3. P. 209–225.
58. Mosello B. Water in Central Asia: a Prospect of Conflict or Cooperation? URL: <https://jpia.princeton.edu/sites/g/files/toruqf1661/files/2008-9.pdf>
59. Nakispekova A. Central Asian Nations See Strong Economic Progress, Expanding Trade Potential. *Astanatimes*. 2024. URL: <https://astanatimes.com/2024/11/central-asian-nations-see-strong-economic-progress-expanding-trade-potential/>
60. Nurlanova N. Central Asia as a transcontinental transport bridge based on the transport and logistic system of the countries of this region. URL: https://www.researchgate.net/publication/320865404_Central_Asia_as_a_transcontinental_transport_bridge_based_on_the_transport_and_logistic_system_of_the_countries_of_this_region
61. Pannier B. Central Asia: Getting Pulled From All Directions At The Crossroads Of Eurasia. *Radio Free Europe/Radio Liberty*. 2021. December 24. URL: <https://www.rferl.org/a/central-asia-influences-china-russia-islam/31600167.html>
62. Pannier B. How Much Will Afghanistan Change Central Asia's Relations With Russia, China, And The United States? *Radio Free Europe/Radio Liberty*. 2021. August 24. URL: <https://www.rferl.org/a/central-asia-afghanistan-neighbors/31426385.html>
63. Pantucci R., Petersen A. *Sinostan: China's Inadvertent Empire*. Oxford University Press, 2022. 311 p.

64. Papava V. Transport corridors of Central Asia – facing the challenges of confrontational globalization. URL: <https://gfsis.org/wp-content/uploads/2025/03/Transport-Corridors-of-Central-Asia-%E2%80%93-Facing-the-Challenges-of-Confrontational-Globalization.pdf>
65. President Japarov Tells About Construction of Railway. *24.kg*. 2022. URL: https://24.kg/english/235254_President_Japarov_tells_about_construction_of_railway/
66. Pribilov S. Multi-vector policy of the countries of Central Asia in the 21st century. URL: <https://centralasiaprogram.org/upcoming-events/central-asia-multi-vector-policy-for-the-21st-century-strategy-and-development/>
67. Rasa M., Haq I. Diversifying Transport and Transit Routes in Central Asia: Key Insights. *MPRA*. URL: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/123542/1/MPRA_paper_123542.pdf
68. Saidov S. Integration in Central Asia: problems and prospects for unity. *International scientific journal*. 2024. Volume 3 issue 7. P. 11-16.
69. Sanner B., Peyrouse S. Washington Must Step Up Its Engagement in Central Asia. *Foreign Policy*. 27 January. 2020. URL: <https://foreignpolicy.com/2022/01/27/central-asia-kazakhstan-unrest-united-states-russia-china-csto/>
70. Schmitt E. Rumsfeld Stop in Kyrgyzstan Aims to Keep Access to Base. *The New York Times*. 2005. July 26. URL: <https://www.nytimes.com/2005/07/26/world/asia/rumsfeld-stop-in-kyrgyzstan-aims-to-keep-access-to-base.html>
71. Standish R. China Seen As Rising Military Power In Central Asia, Foreshadowing Future Friction With Russia. *Radio Free Europe/Radio Liberty*. 2020. May 28. URL: <https://www.rferl.org/a/china-seen-as-rising-military-power-in-central-asia-foreshadowing-future-friction-with-russia/30639964.html>
72. Stoll H. A Case for Greater U.S. Engagement in Central Asia. *RAND*. September 11, 2023. URL: <https://www.rand.org/pubs/commentary/2023/09/a-case-for-greater-us-engagement-in-central-asia.html>

73. Svante C. E., Starr F. Chessboard No More: The Rise of Central Asia's International Agency. *Caucasus Analyst*. 2015. URL: www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13773-chessboard-no-more-the-rise-of-central-asia%E2%80%99s-international-agency.html
74. Taganova J. Central Asia's Water Crisis Is Already Here. *The Diplomat*. January 04, 2024. URL: <https://thediplomat.com/2023/12/centralasias-water-crisis-is-already-here/>
75. Tang S. Regionalism in the Shadow of Extraregional Great Powers: A Game Theoretical Explanation of Central Asia and Beyond. *The Chinese Journal of International Politics*. 2021. Vol. 14, № 3. P. 381–416.
76. The EU and Central Asia: New Opportunities for a Stronger Partnership. *European Commission*. 15.5.2019. URL: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/joint_communication_-_the_eu_and_central_asia_-_new_opportunities_for_a_stronger_partnership.pdf
77. The Global Gateway: a real step towards a stronger Europe in the world? *Analytical center Bruegel*. 2021. 07 December. URL: <https://www.bruegel.org/blog-post/global-gateway-real-step-towards-stronger-europe-world>
78. Tokayev K.-J. Renaissance of Central Asia: Towards Sustainable Development and Prosperity. *Kazpravda*. 8.08.2024. URL: <https://kazpravda.kz/n/renessans-tsentralnoy-azii-na-puti-k-ustoychivomu-razvitiyu-i-protsvetaniyu/>
79. Tolipov F. New Strategy, Old Game: The Realigning Geopolitics of Central Asia. *The Central Asia-Caucasus Analyst*. 2020. 26 March. URL: <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13610-new-strategy-old-game-the-realigning-geopolitics-of-central-asia.html>
80. Transition Report 2024-25 Turkmenistan. URL: https://www.ebrd.com/content/dam/ebd_dxp/assets/pdfs/office-of-the-chief-economist/transition-report-archive/transition-report-2024/country-assessments-2023-24/central-asia/Transition-Report-2024-25-Turkmenistan.pdf

81. Turkic World Vision – 2040. *Organization of Turkic States*. 2021. 13 November. URL: <https://www.turkicstates.org/en/news/turkic-world-vision-2040>
82. Ubaydullaeva D. Shifting Geopolitics of Central Asia: The Regional Impact of the Russia-Ukraine War. URL: <https://worldnewworld.com/page/content.php?no=4034>
83. United States Strategy for Central Asia 2019-2025: Advancing Sovereignty and Economic Prosperity. *U.S. Department of State*. February 2020. URL: <https://www.state.gov/united-states-strategy-for-central-asia-2019-2025-advancing-sovereignty-and-economic-prosperity/>
84. Waltz K. *Theory of International Politics*. New York: McGraw-Hill, 1979. 129 p.
85. Wani A. The Middle Corridor: Reviving Connectivity for EU-Central Asia Trade and India's Strategic Imperative. URL: <https://www.orfonline.org/research/the-middle-corridor-reviving-connectivity-for-eu-central-asia-trade-and-india-s-strategic-imperative>

ДОДАТКИ

Додаток А

Країни регіону Центральної Азії [37]

Програма CAREC [60]

Середній коридор [85]

